

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного публічного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ДЕРЖАВ У СФЕРІ ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Студентки 2 курсу, 11мз групи,
спеціальності «Міжнародне право»,
спеціалізації «Міжнародне право»

Москалець Анни
Володимирівни

Науковий керівник
доктор юридичних наук, доцент

Дешко Людмила
Миколаївна

Керівник освітньо - професійної
програми
доктор юридичних наук, доцент

Дешко Людмила
Миколаївна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3-5
РОЗДІЛ 1. Становлення міжнародно-правового співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища	
1.1. Генеза міжнародно-правового співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища.....	6-11
1.2. Поняття та елементи організаційно-правового механізму міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища.....	12-15
1.3. Нормативне регулювання міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища.....	16-24
РОЗДІЛ 2. Організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища	
2.1. Міжурядові організації в організаційно-правовому механізмі міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища.....	25-33
2.2. Роль міжнародних неурядових організацій роль у забезпеченні міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища.....	34-42
2.3. Участь України в міжнародно-правовому співробітництві в сфері охорони навколишнього середовища.....	43-54
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	55-
57	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Актуальність. Охорона навколишнього середовища не одне століття є актуальною та необхідною для вирішення проблемою глобального масштабу, тому що безпосередньо пов'язана з існуванням людської цивілізації. Сьогодні дуже важливим є пошук шляхів збереження та охорони нашого довкілля задля майбутнього життя людей та існування нашої Планети. Саме тому існує нагальна потреба розробки ефективних міжнародних механізмів, які б забезпечували розумне використання ресурсів планети, їхню охорону, сприяли б забезпеченню екологічної рівноваги. Рішення цих проблем можливе лише на базі міжнародного співробітництва, здійсненого на двосторонній або багатосторонній основі. Дослідженням цього питання в різні часи займалося доволі велике коло науковців, зокрема В. О. Аніщенко, А. Бойл, В. А. Василенко, Б. В. Ганюшкин, І. І. Каракаш, Ю. Марченко, А. С. Тимошенко, В. А. Чичварин та ін. Законодавство постійно змінюється, розвивається, тому є необхідність у науковому дослідженні та критичній оцінці існуючих положень, заміні некоректних норм та імплементації успішного досвіду інших країн.

Предметом дослідження є міжнародне співробітництво держав у сфері охорони навколишнього середовища.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають в процесі міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища.

Мета дослідження – визначити сучасний стан охорони навколишнього середовища, проаналізувати міжнародно-правові основи співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, розглянути стан захисту навколишнього середовища в Україні та запропонувати власні рекомендації щодо вдосконалення охорони навколишнього середовища в Україні та світі.

Для досягнення вказаної мети дослідження було поставлено наступні **завдання**:

- виявити основні чинники, які сприяли зародженню та розвитку співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, а також виділити його основні періоди;
- розглянути поняття та елементи організаційно-правового механізму міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища;
- проаналізувати нормативне регулювання міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища;
- визначити особливості функціонування та роль міжурядових організацій в забезпеченні міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища;
- розкрити роль міжнародних неурядових організацій у забезпеченні міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища;
- дослідити форми участі України в міжнародно-правовому співробітництві в сфері охорони навколишнього середовища та виявити основні напрямки адаптації законодавства України.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Для вирішення поставлених завдань використано такі методи, як логіко-семантичний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий та інші методи пізнання процесів і явищ.

Із використанням логіко-семантичного методу визначено поняття «організаційно-правового механізму міжнародного співробітництва держав у сфері охорони навколишнього середовища». Формально-юридичний метод застосовано для аналізу факторів впливу на становлення та розвиток міжнародного співробітництва в сфері охорони довкілля та виокремлення елементів його організаційно-правового організму. Порівняльно-правовий метод

використано для порівняння нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, діяльності міжнародних урядових та неурядових організацій, їх співпраці з Україною. Із застосуванням системно-структурного методу було досліджено реалізацію норм міжнародних договорів та угод.

Кожен із методів використано в органічному поєднанні з іншими, що дало змогу сформувавши цілісну методологічну систему дослідження, яка в свою чергу обумовила всебічність, повноту та об'єктивність отриманих результатів.

Структура роботи: вступ, розділ 1 – становлення міжнародно-правового співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, який складається із трьох підрозділів: генеза міжнародно-правового співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, поняття та елементи організаційно-правового механізму міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, нормативне регулювання міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища; розділ 2 – організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, який складається із 3 підрозділів: міжурядові організації в організаційно-правовому механізмі міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, роль міжнародних неурядових організацій у забезпеченні міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, участь України в міжнародно-правовому співробітництві в сфері охорони навколишнього середовища, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ В СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1. Генеза міжнародно-правового співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища

Зміни клімату та невтішні прогнози вчених і науковців щодо майбутнього нашої Планети змушують держав шукати більш ефективні шляхи досягнення результатів їх співпраці в сфері охорони навколишнього природного середовища. Адже спектр проблем включає як правові, так і неправові питання. До основних глобальних екологічних проблем відносять масове забруднення атмосфери і водного середовища, глобальне потепління, радіоактивне зараження навколишнього середовища, спустелення, зникнення сотень видів тваринного та рослинного світу, втрату біорізноманіття, скорочення запасів питної води, кислотні дощі, ерозію ґрунтів, озонові діри, надмірне нагромадження відходів, голод, численні інфекційні, респіраторні, онкологічні, імунні хвороби, руйнування історичних пам'яток тощо.

Відомий англійський дослідник Ф. Сендс вважає, що головним чинником, який вплинув на зародження міжнародно-правового співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища, є те, «...що взаємозалежність компонентів екосистем не визнає національних кордонів і що питання, які раніше розглядалися як внутрішні справи держав, тепер мають міжнародне значення» [1, с. 3]. На нашу думку, це вірне твердження, адже посприяти глобальним змінам повинна не лише одна держава, а й усе світове співтовариство.

Крім власне природничих факторів впливу на становлення міжнародно-правового співробітництва у сфері охорони довкілля, учені (Ф. Сендс, О. Кісс і

Д. Шелтон, В. А. Чичварін, О. С. Тимошенко) називають також інші фактори: наукові, економічні, соціальні, релігійні, філософські, етичні тощо.

В. А. Чичварин серед соціальних факторів виділяє право людини на сприятливе довкілля, яке формується в багатьох державах і сучасному міжнародному праві [2, с. 19-20]. Закцентуємо увагу на тому, що такі соціальні проблеми, як бідність, глибока соціально-економічна нерівність між країнами, безграмотність, злочинність тощо заважають людям усвідомити, наскільки важливою є міжнародна співпраця в сфері охорони та захисту нашої планети.

Для розуміння поглядів на природу та відносини людства з нею важливими є і релігійні та філософські концепції [3, с. 9]. Учений О. Беляков поєднує питання охорони природи та релігійні цінності, пояснюючи глобальну екологічну кризу кризою людської духовності. Ставлення людини до природи пройшло шлях від обожнення і страху перед її силою до утилітарного підходу [4]. На нашу думку, провідні світові релігії мають подібні моральні принципи, на основі яких будуються відносини між людиною і природним середовищем.

Дослідниця М. Фіцморіс перші міжнародні договори зі збереження природних ресурсів називає «прагматичними, утилітаристськими, антропоцентричними, а не екологічно вмотивованими» [5, с. 28-29], тому що вони були спрямовані перш за все на охорону видів дикої фауни і флори, що мали користь для людини, приносили економічну вигоду та були цінними з точки зору споживання і торгівлі. Російська дослідниця Н. О. Соколова зазначає, що «неможливо забезпечити розвиток, не забезпечивши безпеку, неможливо забезпечити безпеку, не забезпечивши розвиток, і, звичайно ж, неможливо забезпечити ні те, ні інше без забезпечення прав людини... Ці цілі обумовлюють антропоцентричний підхід у сучасному міжнародному праві, який передбачає забезпечення сприятливих умов для життя людини» [6]. На нашу думку, антропоцентризм або гомоцентризм сьогодні пронизує більшість міжнародних угод та декларацій з охорони навколишнього середовища.

Принцип 1 Стокгольмської декларації з навколишнього середовища 1972 р. та принцип 1 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку

1992 р. так само відображають антропоцентричний підхід до охорони навколишнього середовища: турбота про довкілля здійснюється настільки, наскільки це необхідно для захисту життя, здоров'я та прав людини або груп людей [7, 8]. На нашу думку, саме перехід від антропоцентризму до екоцентризму забезпечив би охорону довкілля від руйнівних дій самої людини та різноманітних утворень, у які організуються люди, включаючи державу.

Існують також деякі етико-психологічні фактори впливу на зародження міжнародно-правового співробітництва держав у сфері охорони природи. Так, французький дослідник О. Кісс виділяє три «етичних» складових міжнародного права охорони навколишнього середовища, заснованих на принципах рівності та справедливості. Перший принцип – «внутрішньогенераційної» рівності, який означає необхідність розподілу ресурсів природи у такий спосіб, щоб вигоди від їх використання, витрати, пов'язані з їх охороною, і втрати, пов'язані з деградацією екосистем, справедливо розподілялися між усіма членами суспільства. Принцип «міжгенераційної» рівності означає необхідність використання природних ресурсів з урахуванням прав і потреб майбутніх поколінь, а принцип «міжвидової» рівності означає повагу до природи та її внутрішньої цінності, незалежно від її користі для людини [3, с. 11-13]. На нашу думку, турбота про інших членів суспільства, про майбутні покоління та природу як таку є виявом гуманістичних і прогресивних засад сучасного міжнародного права, що відображено в текстах природоохоронних договорів, рекомендаційних актах зі збереження довкілля, захисту прав людини, а також у діяльності різних міжнародних структур у сфері охорони природи.

Міжнародно-правове співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища не є, як часто вважають, абсолютно новим видом діяльності в міжнародних відносинах. Уже давно людство намагається зберегти природне різноманіття. Взагалі зародження міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища відбувалося паралельно із становленням міжнародного екологічного права, де можна виділити такі чотири етапи: перший

– із 1839 по 1948 роки; другий – з 1948 по 1972 роки; третій – з 1972 по 1992 роки; четвертий – сучасний етап розвитку міжнародного екологічного права.

На першому етапі лише декілька держав співпрацювали на двосторонньому, субрегіональному і регіональному рівнях із захисту й збереженню окремих об'єктів живої природи. Тоді вони проводили низку міждержавних й епізодичних міжнародних конференцій з питань охорони навколишнього природного середовища, які не тільки не координувалися, але й не користувалися ефективною підтримкою урядів. Певна увага, що була виявлена державами до екологічних питань, знайшла свій конкретний прояв у висновках більш ніж 10 регіональних міжнародних угод, які врегульовували лише локальні проблеми [9]. На нашу думку, хоча в цей період було зроблено лише перші кроки у співпраці в сфері охорони довкілля, проте вже на першому етапі розвитку міжнародного екологічного права було сформовано важливий принцип «жодна держава не має права використовувати свою територію або дозволяти її використання таким чином, щоб це заподіювало збиток території (або на території іншої держави)». Цей принцип на сьогоднішній день вважається базовим та несе в собі організуючу домінанту, тому що має системоутворюючий характер для всієї галузі міжнародного права охорони навколишнього середовища.

На другому етапі було створено значну кількість міжурядових і неурядових організацій, діяльність яких пов'язана з міжнародною охороною природи, а саме: Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Міжнародна морська організація (ІМО), Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО), Всесвітня метеорологічна організація (ВМО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО), Міжнародний Союз охорони природи (МСОП) та інші. Також у цей період уклали перші універсальні міжнародні договори й угоди, що спрямовані на захист і використання конкретних природних об'єктів і комплексів. Закцентуємо увагу на тому, що на другому етапі становлення міжнародного екологічного права всі проблеми в сфері охорони природи стають більш глобальними. Більш того, за

цей час з'явилася мобілізація суспільної думки, а національні парламенти в різних частинах світу одноголосно прийняли значну кількість законів щодо охорони природного середовища.

Початок третього етапу в розвитку міжнародного екологічного права багато науковців нерідко пов'язують із проведенням в 1972 року в Стокгольмі першої універсальної Конференції ООН із проблем навколишнього середовища, що оточує людину, за рекомендацією якої з'явилася така установа, як Програма ООН з навколишнього середовища (далі – ЮНЕП) як допоміжний орган Генеральної Асамблеї ООН. ЮНЕП отримала завдання координувати діяльність міжнародних організацій і держав у сфері міжнародної охорони природи. У цей період, що тривав два десятиліття, розширюється й заглиблюється міжнародне природоохоронне співробітництво, укладаються універсальні міжнародні конвенції по глобальних питаннях, у врегулюванні яких зацікавлене все людство, удосконалюють раніше прийняті міжнародні договори й угоди, активізується робота з офіційної й неофіційної кодифікації галузевих принципів міжнародного екологічного права [9]. До цього ж періоду відноситься поява в міжнародному екологічному праві двох нових предметних областей – відносин із забезпечення екологічної безпеки й відносин із забезпечення дотримання екологічних прав людини.

Четвертий період в історії міжнародного права охорони природи почався із проведенням Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку, що була організована в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, та на якій одною з головних тем була – зелена економіка в контексті сталого розвитку та подолання бідності [9, с. 643-644]. На нашу думку, ця Конференція поклала початок сучасному етапу кодифікації міжнародного екологічного права, що базується на принципах розвитку екологічної свідомості людей.

Розвиток людської цивілізації на сучасному етапі, об'єктивно висуває спільне для всього людства завдання – всебічний захист, охорона та збереження земної біосфери шляхом міжнародного співробітництва всіх держав світу [10]. На нашу думку, оскільки сучасні форми міжнародної економічної взаємодії прямо або

опосередковано відображають систему відносин щодо володіння, користування, обміну, розподілу та відтворення національних і світових природних ресурсів, то від напрямів удосконалення цієї взаємодії великою мірою залежать перспективи забезпечення ресурсно-екологічної безпеки розвитку будь-якої держави, вирішення глобальних екологічних проблем та врешті-решт – майбутнє життя на землі.

Отже, для з'ясування особливостей процесу реалізації норм міжнародного права навколишнього середовища вагоме значення має аналіз факторів впливу на його становлення як галузі сучасного міжнародного права, які поділимо на власне природничі, наукові, економічні, соціальні, релігійні, філософські, етичні. У зародженні та розвитку міжнародного права навколишнього середовища можна виокремити чотири етапи: перший – із 1839 по 1948 роки; другий – з 1948 по 1972 роки; третій – з 1972 по 1992 роки; четвертий – сучасний етап розвитку міжнародного екологічного права. На сьогоднішній день основним завданням у міжнародній співпраці у сфері охорони довкілля є всебічний захист та збереження земної біосфери шляхом об'єднання зусиль усіх держав світу.

1.2. Поняття та елементи організаційно-правового механізму міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища

Регулювання суспільних відносин у сфері охорони навколишнього середовища здійснюється шляхом встановлення обов'язкових для виконання громадянами, господарюючими суб'єктами нормативних приписів. Організаційний механізм охорони навколишнього середовища призначений для реалізації цих правових положень для забезпечення дії та ефективності права і законодавства.

Найбільш точним визначенням організаційно-правового механізму міжнародного співробітництва держав в сфері охорони довкілля, на нашу думку, є «сукупність міжнародних органів і організацій, які виконують функції по забезпеченню виконання вимог міжнародного права навколишнього середовища й організації міжнародного екологічного співробітництва» [11].

Британський науковець Алан Бойл вважає, що ефективність міжнародного екологічного права залежить від функціонування міжнародних інституцій, уповноважених вживати заходів з метою забезпечення дотримання і виконання узгоджених природоохоронних стандартів [12]. Якщо до Стокгольмської конференції природоохоронні договори мали переважно двосторонній чи регіональний характер і були спрямовані на забезпечення перш за все суверенних прав держав щодо користування природними ресурсами, то після 1972 року глобальне довкілля сприймається як «спільне благо» або «спільний інтерес», яке потрібно захищати незалежно від інтересів однієї держави, що вимагає від держав створення ефективного інституційного механізму захисту глобальних цінностей всього міжнародного співтовариства [13]. На нашу думку, саме міжнародні організації здатні вплинути на сучасний стан природного середовища, зокрема встановити контроль за міжнародною співпрацею у даній сфері.

Ю. Марченко стверджує, що необхідність участі міжнародних організацій зумовлена деякими особливостями екологічної проблематики. По-перше, сучасна наука поки що не здатна в повній мірі відповісти на багато питань, пов'язаних із механізмом впливу людини на природу і способами розв'язання проблем, які при цьому виникають. Під впливом міжнародних міжурядових організацій, на сьогоднішній день є необхідність у суттєвих дослідженнях, успіх яких перш за все залежить від наявності постійно діючих глобальних і регіональних систем обміну науковою інформацією та екологічного моніторингу. По-друге, оскільки підписання міжнародних угод зараз є однією з основних форм реакції міжнародного співтовариства на проблеми навколишнього середовища, все-таки темп, з якими держави зазвичай їх розробляють, укладають і ратифікують, є недостатньо ефективним. Автор вважає, що у зв'язку із зазначеними факторами методи, які традиційно прийнято застосовувати у дипломатичних відносинах, повинні бути змінені на нові правотворчі механізми, що здатні адекватно реагувати на стрімкі зміни у стані навколишнього середовища та рівні наукових знань про природу. Такі механізми існують у рамках міжнародних міжурядових організацій, які є найбільш ефективними при наданні їм повноважень, що дають змогу здійснювати нагляд за дотриманням міжнародно-правових зобов'язань державами [14]. Висловлювання цілком вірне, проте слід враховувати те, що порядок створення і ліквідації, визначення кола повноважень, а також фінансування міжнародної організації залежать від «первинних» суб'єктів міжнародного права – держав, без волевиявлення яких не існувала б жодна міжнародна організація як вираження інституціоналізованого співробітництва держав. Водночас деякі науковці зазначають, що існує можливість існування окремої автономної волі міжнародної організації, яка на прикладі міжнародного права охорони довкілля підтверджує, що має конкретні форми вираження.

Б. Бейерлін виокремлює інституційні структури, що визначають загальні напрями екологічної політики (серед них – Програма ООН з довкілля і Комісія ООН зі сталого розвитку), та інституції, створені спеціально на виконання певного міжнародного договору. Автор визначає основні функції останніх:

консультування і координація, створення нових норм, надання допомоги для реалізації положень договорів, участь у процесі контролю над їх дотриманням, участь у механізмі вирішення міждержавних спорів [13]. На нашу думку, установи, створені для контролю за виконанням нормативно-правового акту, є необхідними ланками у міжнародному співробітництві, адже вони забезпечують як високий рівень імплементації, так і безпосередньо виконання зобов'язань за конкретними угодами.

Р. Вольфрум визначає три форми (моделі) існування міжнародних універсальних організацій у сфері охорони довкілля: регулярні зустрічі сторін та секретаріат як виконавчий орган (наприклад, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату, Віденська конвенція про охорону озонового шару та протоколи до них); спеціальні комісії, представниками яких є держави-члени (наприклад, Конвенція про охорону Рейну від забруднення, Конвенція про регулювання китобійного промислу, Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики); спільні комісії (наприклад, міжнародна спільна комісія згідно з Договором між США і Канадою про прикордонні води 1909 р.) [15, с. 48-49]. Дж. Соммер поділяє всі міжнародні організації на три групи: глобальні організації, що формулюють загальні напрями політики у сфері охорони навколишнього середовища (спеціалізовані установи системи ООН); організації, що здійснюють адміністративне управління міжнародними природоохоронними угодами (створені в їх рамках наради/конференції сторін); тимчасові та спеціальні конференції, комітети і допоміжні органи (скликаються з метою ухвалення певного договору з охорони навколишнього середовища) [16]. На нашу думку, відмінність між класифікаціями цих двох науковців полягає в тому, що Р. Вольфрум виділяє міжнародні установи, створені саме в межах багатосторонніх природоохоронних угод і діяльність яких конкретно спрямована на реалізацію норм, що в них прописані, тоді як Дж. Соммер охоплює діяльність всієї системи Організації Об'єднаних Націй, виходячи за межі договорів з охорони довкілля. Це закономірно, оскільки сьогодні практично кожна міжнародна організація так чи

інакше займається природоохоронною проблематикою, що пояснюється насамперед актуальністю проблем у сфері екології, а також впливом того чи іншого стану навколишнього середовища на всі сфери людської діяльності.

Таким чином, виділимо такі елементи інституційного механізму реалізації міжнародного права навколишнього середовища: екологічні організації та конференції системи ООН; інституційні утворення в рамках багатосторонніх природоохоронних угод (конференції/зустрічі сторін, секретаріати, комітети, комісії); інші організації, які не мають екологічного мандата (міжнародні торговельні та фінансові організації).

Можна зробити висновок, що інституційний механізм «екологічної» опори сталого розвитку визначається як найслабший, в якому відсутні координація і налагоджена співпраця. Водночас ефективне міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища неможливе без активної участі міжнародних організацій. У підсумку можна виділити такі елементи інституційного механізму реалізації міжнародного права навколишнього середовища: 1) організації та конференції системи ООН, які мають екологічне спрямування; 2) інституційні утворення в рамках багатосторонніх природоохоронних угод; 3) інші організації, які не мають екологічного мандата.

1.3. Нормативне регулювання міжнародного співробітництва в сфері охорони навколишнього середовища

Основу нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва в сфері охорони довкілля складає велика кількість двосторонніх та багатосторонніх договорів, що сприяють реалізації заходів щодо захисту навколишнього середовища нашої планети.

Як стверджує науковець І. І. Лухашук, «через відсутність наддержавної влади в основі всіх способів створення норм міжнародного права знаходиться угода суб'єктів... Юридичною формою угоди є звичай і договір. В деяких випадках норми створюються резолюціями міжнародних організацій» [16, с. 103]. Як показує практика, найбільш зацікавлені суб'єкти міжнародного права забезпечують реалізацію норм міжнародного права угодою. Охорона навколишнього середовища належить до тих сфер міжнародного співробітництва, де зацікавленими є всі держави, значна кількість міжнародних організацій, а також «недержавні актори». На нашу думку, хоча цей фактор сприяє активному міжнародному співробітництву, проте, враховуючи велику кількість думок та інтересів, все складніше досягти компроміс, і в більшості випадків, остаточне рішення не задовольняє одну із сторін.

На сучасному етапі можна розглядати такі джерела міжнародного права охорони навколишнього середовища: одні – закріплюють правові принципи і норми, які вже діють і є обов'язковими («тверде право»), інші – містять рекомендаційні правила, проте є авторитетними на міжнародній арені («м'яке право»). Останні не регулюють безпосередню поведінку суб'єктів міжнародного права, проте спонукають їх до дій та мають на них вплив. Правотворчий процес в природоохоронній сфері передбачає можливість здійснення нормотворення за допомогою нових методів, таких як резолюції, рішення міжнародних органів і

організацій, різних форм «м'якого права», а також має такі особливості, як швидкість, динамізм, гнучкість, креативність [17, с. 13-14]. На нашу думку, беручи до уваги всіх суб'єктів міжнародного права, вище зазначені методи є результатом діяльності саме міжнародних міжурядових організацій та органів природоохоронних конвенцій.

Одним із джерел міжнародного права охорони довкілля вчені виділяють звичай. Як правильно стверджує Г. М. Даниленко, «у зв'язку з нечіткістю нормативного змісту звичаю його застосування на практиці породжує низку проблем, пов'язаних із визначенням сфери дії цих норм, їх обов'язковості для тих чи інших держав» [18, с. 31-32]. На думку М. Фіцморіс, міжнародний звичай не відіграє головної ролі у правовому режимі охорони природи, оскільки через низку історично обумовлених обставин розвиток міжнародного права навколишнього середовища відбувався досить швидко, порівнюючи з класичним міжнародним звичаєвим правом, яке формувалося і розвивалося значно довше [5, с. 107, 113-114]. На нашу думку, це пов'язано з тим, що міжнародне звичаєве право зародилося задовго до того, як людство усвідомило необхідність захисту нашого природного середовища. Саме тому існування конкретної звичаєвої норми постійно обговорюється багатьма вченими та науковцями, думки яких часто не співпадають з позиціями держав або недержавних акторів. Наприклад, досі залишається відкритим питання щодо принципів перестороги, сталого розвитку, «забруднювач платить», спільної, але диференційованої відповідальності тощо. Хоча існують абсолютно протилежні підходи держав до визначення та застосування низки принципів і норм міжнародного права, все ж таки в рішеннях міжнародних судів присутнє існування звичаю, що одночасно полегшує його застосування у міжнародних відносинах.

Яскравим прикладом звичаєвої норми в міжнародному праві охорони навколишнього природного середовища, щодо якої науковці єдині в думці, є принцип заборони заподіювати шкоду території іншої держави або держав чи районів за межами національної юрисдикції. Саме цей звичаєвий принцип був застосований як принцип попередження в одному з останніх рішень

Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй – у рішенні по справі про целюлозні заводи на річці Уругвай 2010 р. [19]. Проте, як стверджує О. Скечтер, «твердження про те, що жодна держава не має права спричиняти шкоду навколишньому середовищу іншої держави, видається донкіхотським з огляду на велике різноманіття транскордонної екологічної шкоди, яка стається щодня» [20, с. 463]. На нашу думку, автор наголошує на тому, що визнання характеру звичаєвої норми не відповідає реальній поведінці держав, які дуже часто несвідомо її порушують. Таким чином, досі Україна не понесла відповідальності за аварію на Чорнобильській АЕС, що у повній мірі суперечить нормам міжнародного права.

Тобто міжнародний звичай стає все більш непридатним для регулювання сфери охорони навколишнього природного середовища, яка через погіршення екологічних умов життя, потребує більш чіткої, деталізованої та однозначної правової регламентації, що не можна забезпечити нормами рекомендацій чи «м'яким правом». Тільки у договірній формі можна вирішити питання щодо контролю держави над небезпечною діяльністю в рамках її юрисдикції та відшкодування шкоди, що вона спричинила, а також сплату відповідної компенсації. У деяких випадках така шкода настає внаслідок правомірної діяльності. На думку Г. М. Даниленко, важливими наслідками кодифікації вже існуючого звичаєвого права у багатосторонній конвенції є подальше застосування звичаєвих норм: під впливом договірних положень практика держав стає більш послідовною та одноманітною, а застосування і тлумачення цих норм за рамками конвенції значно спрощується [18, с. 152]. Погоджуємося з цією думкою, адже кодифікація підвищила б ефективність реалізації норм міжнародного права охорони природного середовища внаслідок налагодження координаційних зв'язків між ними та подолання можливих колізій у їх застосуванні.

Договір підтверджує існування звичаєвого права, що полегшує процес його застосування. Так, положення Частини XII Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 р. щодо охорони морського середовища визнаються звичаєвими, що задеклароване у преамбулі Конвенції про захист морського

середовища Північно-Східної Атлантики 1992 р.. За допомогою цього сторони договору сформулювали конкретні зобов'язання та ефективний механізм контролю і нагляду за їх виконанням [21]. На думку А. С. Тимошенка, «незважаючи на деякі недоліки звичаєвого регулювання природоохоронної сфери, значення міжнародного звичаю все ж не слід недооцінювати: саме базові принципи міжнародного права, як правило, виражені у формі міжнародного звичаю, було покладено в основу найбільш відомих рішень міжнародних трибуналів з міждержавних спорів, які стосувалися шкоди навколишньому середовищу» [22, С. 29], наприклад, справа про плавильний завод у Трейлі 1938-1941 років (Канада проти США) та справа про озеро Лану 1957 р. (Іспанія проти Франції).

У доктрині міжнародного права навколишнього середовища обговорюється питання про два види звичаю: традиційний та сучасний [16, с. 105]. У формуванні сучасного звичаю практика має не дуже велику роль, натомість основна увага приділяється *opinio juris* (з лат. *opinio juris* прекл. – думка права), що виражається у багатосторонніх договорах, резолюціях міжнародних організацій, деклараціях, які можуть проголошувати про існування звичаю, засвідчувати його формування або навіть створювати нову звичаєву норму. Однак такий звичай складніше застосовувати на практиці, бо він відображає скоріше ідеальний, а не реальний стандарт поведінки. Серед таких стандартів можна виділити, наприклад, повагу до прав людини, охорону довкілля, заборону використання сили тощо [23]. На нашу думку, норми і принципи міжнародного права навколишнього середовища, що були закріплені в Стокгольмській декларації принципів з навколишнього середовища 1972 року та Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992 року, та які втілювались пізніше у природоохоронних договорах, національному законодавстві держав, застосовувались у національній та міжнародній судовій практиці, частіше всього мають рекомендаційний характер, а не конкретні вимоги щодо правил поведінки зацікавлених акторів. Разом з тим, існують приклади звичаю, яке відображає конкретне правило поведінки ще до включення в текст нормативно-правового акту.

Так, підтриманий багатьма державами звичай про заборону захоронувати всі радіоактивні відходи у морі (а не лише високорадіоактивні, як спочатку зазначала Лондонська конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р.), був відображений в міжнародно-правових зобов'язаннях держав та резолюціях Консультативної Ради Сторін Конвенції 1983-85 та 1990 років, а також в інших міжнародних договорах (Договір про Антарктику 1959 р., Договір Раратонга 1985 р.). Яскравим прикладом «сучасного» звичаю слугує резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 1991 р. про глобальний мораторій на використання пелагічних дрефтерних сіток у відкритому морі [1, с. 589]. Рішення про її ухвалення було широко підтримане багатьма державами.

Міжнародний договір на сьогоднішній день виступає головним джерелом міжнародного права навколишнього середовища. На практиці, конвенційне закріплення лише базових принципів охорони довкілля не є достатнім, а їх зміст може бути реалізований лише шляхом укладання державами партикулярних (локальних) договірних норм [24, с. 32]. Договір з охорони навколишнього середовища є необхідним інструментом регулювання природоохоронних відносин, тому що у ньому можна конкретно і детально зазначити зобов'язання держав, визначити правомірність її поведінки та встановити відповідальність за незаконні діяння, що допоможе спростити процес реалізації принципів і норм у сфері охорони навколишнього середовища. На нашу думку, такі сфери правової регламентації, як охорона озонового шару, транскордонне переміщення небезпечних речовин, боротьба зі зміною клімату, міжнародна торгівля видами дикої фауни і флори, попередження забруднення морів, відповідальність за правомірну небезпечну діяльність тощо потребують договірної форми правотворчості.

Незважаючи на те, що існує значна кількість ухвалених міжнародних угод з охорони навколишнього середовища, більшість з них не вступають в силу через обов'язковість передбачення згоди певної кількості держав, відповідальних за конкретну небезпечну діяльність (наприклад, процедура вступу в силу

Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар, 1987 р. до Віденської конвенції про охорону озонового шару 1985 р. та Кіотського протоколу 1997 р. до Конвенції про зміну клімату 1992 р.). Також природоохоронні угоди передбачають численні винятки із загальних правил та дають державам можливість робити застереження, таким чином не беручи до уваги дію основних положень (наприклад, Конвенція з регулювання китобійного промислу 1946 р., Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення, 1973 р.). Незважаючи на певні переваги в плані полегшення досягнення консенсусу із суперечливих і складних питань шляхом закріплення в конвенції лише загальних напрямів співпраці, а також гнучку систему внесення необхідних змін до протоколів та додатків з розвитком наукового знання, рамковий підхід до прийняття міжнародних природоохоронних угод, має значні недоліки: держава може підтвердити обов'язковість рамкової конвенції, яка не покладає на неї будь-яких серйозних правових зобов'язань, та водночас – відмовитися робити те ж саме по відношенню до протоколів, які такі зобов'язання передбачають, не беручи до уваги досягнутий на міжнародному рівні результат. На нашу думку, саме через зазначені недоліки норми міжнародного права навколишнього середовища або взагалі не застосовуються або не достатньо ефективно реалізуються на практиці.

Важливою особливістю природоохоронних угод є регламентація прав і обов'язків учасників, що в принципі є неправомірним без чітко вираженої згоди цих держав, відповідно до сучасного міжнародного права. За загальним правилом, міжнародний договір не може створювати зобов'язань або прав для третьої держави без її згоди (ст. 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.). Однак інколи в договірній практиці бувають випадки, коли договір передбачає обов'язок третіх держав поважати нормативно-правові акти інших держав, наприклад, це договори, які створюють певний об'єктивний режим – режим окремих територій (договори про демілітаризацію та нейтралізацію, Договір про Антарктику 1959 р.). При цьому обов'язок дотримуватись договору з боку учасників передбачає не лише його повагу, але й добросовісне виконання.

Незалежно від того, чи беруть держави участь у договорі, останній принцип розповсюджується не тільки на учасників, а на всіх держав. Таке зобов'язання впливає з основних принципів міжнародного права [25, с. 75-77]. Наприклад, відповідно до Конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 р. з Протоколом 1978 р., Сторони застосовують вимоги Конвенції також до суден держав, які не є Сторонами Конвенції, оскільки це необхідно, щоб для таких суден не створювалися більш сприятливі умови (ст. 5(4)). Це положення не передбачає жодних зобов'язань для суден третіх країн, а має на увазі використання всіх наявних засобів і можливостей із суворою відповідністю міжнародному праву у держав-учасниць для здійснення впливу на судна третіх країн. Таким чином, це положення закріплює зобов'язання сторін договору, а не третіх держав [26].

Однак на практиці, бувають випадки, коли договір фактично регламентує права і обов'язки неучасників всупереч принципу вираження згоди державами на обов'язковість певних природоохоронних норм, що призводить до небажаних наслідків для цих неучасників та фактивно обмежує їх свободи. Так, Угода про виконання положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними, 1995 р. містить низку положень (п. 4 ст. 8, ст. 17, 21), відповідно до яких будь-яка держава-член регіональної організації з рибальства має право здійснювати висадку на борт і огляд рибальських суден, що плавають під прапором держави-учасниці Угоди, незалежно від того, чи є вона членом регіональної організації з рибальства. Таким чином, одна із традиційних свобод відкритого моря – свобода рибальства – в Угоді 1995 р. підлягає значному обмеженню, що не раз критикувалось в доктрині міжнародного права [27]. На нашу думку, міжнародне звичаєве право з охорони навколишнього середовища закликає міжнародне співтовариство прагнути знайти такі способи здійснення угод, які б не тільки залучали держав до процесу укладання нових договорів та враховували можливості певних суб'єктів міжнародного права в плані імплементації, а й полегшували процес виконання

міжнародних зобов'язань та за допомогою юридикотехнічних прийомів змушували б держави виконувати ці зобов'язання та при необхідності підлягати заходам дозволеного примусу.

Положення міжнародного договору є більш стабільними по відношенню до норм міжнародного звичаю [28, с. 275], проте саме міжнародне екологічне право характеризується тим, що договірні природоохоронні норми здатні адаптуватися і змінюватись досить швидко шляхом укладення до рамкових конвенцій додаткових угод, протоколів, технічних додатків, а також створення органів, які стежать за здійсненням та дотриманням цих договорів. На нашу думку, для підвищення ефективності реалізації природоохоронних норм і принципів державам та іншим учасникам міжнародних відносин треба здійснити такі заходи, як забезпечення універсальної участі в основних екологічних договорах шляхом надання економічних стимулів для тих держав, які ще не приєдналися, у вигляді фінансової та науково-технічної допомоги, передачі технологій, створення потенціалу; надання допомоги країнам, що розвиваються, для того, щоб забезпечити участь їх представників у переговорах, об'єднання держав у блоки «за інтересами»; удосконалення переговорного процесу за допомогою таких методів, як оцінка національних можливостей на момент проведення переговорів; конкретизація істотних зобов'язань, точне і недвозначне нормативне закріплення змісту понять, які виключають абстрактність та подвійність в тлумаченні; оптимальне співвідношення конфронтаційних (механізм обміну інформацією, оцінка впливу на навколишнє середовище, повідомлення зачепленої держави, проведення консультацій, надання доповідей, здійснення моніторингу, верифікації та інспекцій, технічна і фінансова допомога, науково-технічне співробітництво, економічні стимули/ринкові механізми, механізми з питань дотримання) і неконфронтаційних засобів реалізації (притягнення до відповідальності, застосування контрзаходів і санкцій, вирішення спорів засобами міжнародної ад'юдикації); підвищення рівня міжнародної і внутрішньодержавної правосвідомості, особливо екологічної; скликання конференцій чи створення спеціальних органів для перегляду та оцінки ефективності природоохоронної

угоди; удосконалення інституційної основи міжнародного права навколишнього середовища шляхом створення універсальної природоохоронної організації та міжнародного екологічного суду; залучення громадськості на всіх етапах – від правотворчого до правореалізаційного.

Негативним моментом функціонування міжнародного права навколишнього середовища є відсутність єдиного кодифікаційного акту, який би містив основні принципи галузі, прописував механізми їх імплементації і сприяв би в такий спосіб їх уніфікованому, узгодженому і послідовному тлумаченню та застосуванню. Кодифікаційний акт – це запорука стабільності природоохоронного режиму і правопорядку. На думку О. С. Тимошенко, «кодифікація принципів міжнародного права навколишнього середовища в універсальному договорі надасть їм характеру загальнооб'язаних норм, які будуть враховувати всі члени міжнародного співтовариства незалежно від їх участі у конвенції. Такий порядок різко підвищить ефективність міжнародно-правового регулювання природоохоронної сфери на основі одноманітності дій держав по відношенню до навколишнього природного середовища» [22, с. 100]. На нашу думку, дуже важливо створити кодифікаційний акт в природоохоронній сфері, який потрібний для підвищення ефективності реалізації норм про захист довкілля, не зважаючи на специфічність та різносторонність предмету правового регулювання, відмінність підходів до регламентації природоохоронної діяльності в національних законодавствах різних держав, низький рівень екологічної свідомості державних та недержавних акторів, різноманітні економічні, політичні та соціальні фактори його укладення, що потребуватиме значних зусиль та досягнення компромісів.

Отже, проаналізувавши особливості створення та застосування міжнародно-правових звичаєвих і договірних норм у галузі охорони навколишнього середовища як передумови їх ефективної реалізації, можна зробити такі висновки, що міжнародний звичай стає все більш непридатним для регулювання природоохоронної сфери, яка, з огляду на погіршення екологічних умов життя, потребує більш чіткої, деталізованої та однозначної правової регламентації, що

можна забезпечити лише нормами договору чи подальшими рішеннями органів договору, меншою мірою – нормами рекомендації чи «м'яким правом». Особливе значення належить забезпеченню кодифікації природоохоронних принципів в окремому договорі, що підвищило б ефективність реалізації міжнародного права навколишнього середовища внаслідок налагодження координаційних зв'язків між цими принципами та уникнення можливих колізій.

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ В СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

2.1. Міжурядові організації в організаційно-правовому механізмі міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища

Міжнародні організації як міжурядові, так і неурядові вносять вагомий внесок в охорону навколишнього середовища. Деякі організації були створені спеціально для природоохоронних цілей, інші поступово долучилися до природоохоронної діяльності. Провідна роль в організації міжнародного екологічного співробітництва належить Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованим органам та установам.

Головна роль у розробці та впровадженні природоохоронної політики належить Організації Об'єднаних Націй попри те, що її Статут не передбачає природоохоронних питань серед принципів, цілей або ж компетенції головних органів цієї організації. Повноваження Організації Об'єднаних Націй у сфері

охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів доводиться виводити з практично універсальної правосуб'єктності, якою організація наділена її членами [29]. Закцентуємо увагу на тому, що як головні органи, так і спеціалізовані установи системи Організації Об'єднаних Націй роблять відчутний внесок у справу створення нормативного потенціалу міжнародного права навколишнього середовища, хоча питання втілення цих норм у життя, або питання реалізації, залишається одним із найбільш актуальних і складних.

Головним органом Організації Об'єднаних Націй у сфері розробки і схвалення ключових принципів діяльності й напрямів співпраці держав щодо охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування є Генеральна Асамблея. Серед найбільш значимих досягнень Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй можна назвати скликання конференції у Стокгольмі у 1972 році з подальшим створенням Програми Організації Об'єднаних Націй з довкілля (ЮНЕП), скликання конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році з подальшим створенням Комісії Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку, скликання Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 році, схвалення доповіді Комісії Брундтланда 1987 р., а також скликання низки конференцій, на яких ухвалювалися важливі міжнародні природоохоронні угоди. Проблема ж реалізації цих угод не знайшла комплексного вирішення в рамках цього головного органу Організації Об'єднаних Націй. Натомість Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила декілька резолюцій, що стосуються окремих аспектів виконання багатосторонніх договорів у сфері охорони навколишнього середовища, сталого розвитку та раціонального природокористування, наприклад, 62/193 «Імплементация Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу із спустеленням в тих країнах, які страждають від серйозної посухи та/або від спустелення, особливо в Африці» 2007 року; 65/173 «Сприяння екотуризму для викорінення бідності та охорони навколишнього середовища» 2011 р., в якій згадуються Декларація Ріо, Йоганнесбурзький план з імплементатії, Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, а також

Конвенція про біорізноманіття; 65/149 «Заходи співробітництва щодо оцінки та збільшення усвідомлення екологічних наслідків від відходів, що походять від хімічної амуніції, захороненої в морі» 2011 р., у якій є посилання на деякі багатосторонні природоохоронні угоди [14]. Зробимо акцент на виділенні проблем в сфері охорони довкілля в якості спеціального (четвертого) розділу в такому важливому юридичному документі, як Декларація тисячоліття від 8 вересня 2000 року, яку прийняли на Саміті нового тисячоліття, що проходив у Нью-Йорку 2000 року. На нашу думку, це підтверджує те, що ООН приділяє значну увагу міжнародно-правовій співпраці у сфері охорони навколишнього середовища, адже проблеми природоохоронного характеру викликали занепокоєння у 147 глав держав і урядів і в цілому 191 держав, які були учасниками даного Саміту.

Також під егідою Організації Об'єднаних Націй відбулися чотири конференції, які мали неперехідне значення для розвитку міжнародного права навколишнього середовища: Конференція Організації Об'єднаних Націй із проблем навколишнього середовища 1972 року, Конференція Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 3-14 червня 1992 р.), Всесвітній саміт зі сталого розвитку (Йоганнесбург, ПАР, 26 серпня – 4 вересня 2002 р.) та Конференція ООН зі сталого розвитку «Ріо+20» 2012 р. . Саме Плани дій, ухвалені на цих конференціях, мають значення для реалізації міжнародного права навколишнього середовища [14]. На нашу думку, більшість заходів, передбачених Порядком денним на XXI століття, на сьогодні виконано.

Програма ООН з довкілля (далі – ЮНЕП) була заснована резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2997 у 1972 р. як один із головних результатів Стокгольмської конференції. При цьому мова йшла не про створення нової спеціалізованої установи або суттєве розширення компетенції ООН у галузі охорони природи, а про раціоналізацію та підвищення ефективності вже існуючих проєктів [14]. Крім зазначеної резолюції, мандат ЮНЕП визначається такими документами: Порядком денним на XXI століття, Найробіською декларацією

про роль і мандат ЮНЕП 1997 р., Мальменською декларацією міністрів і Декларацією тисячоліття ООН 2000 р., рекомендаціями Всесвітнього саміту зі сталого розвитку 2002 р., а також Всесвітнього саміту 2005 р. [30]. Розглянемо головні форми діяльності ЮНЕП у напрямі підвищення ефективності реалізації міжнародного права навколишнього середовища.

Якщо у 70-ті роки діяльність ЮНЕП мала епізодичний характер і здійснювалася переважно як реакція на конкретні прохання Ради керуючих, то з 1982 р. організація і координація діяльності ЮНЕП з екологічного права здійснюється в рамках чергових програм Монтевідео з розвитку та періодичного перегляду права навколишнього середовища, яких на сьогодні ухвалено чотири. Значну увагу в останніх програмах приділено питанням ефективності міжнародного екологічного права, здійснення, дотримання та забезпечення дотримання, узгодження та координації, зв'язку з іншими галузями права. Під керівництвом Виконавчого директора здійснюється реалізація функціональних програм ЮНЕП, серед яких значну увагу приділено питанням здійснення природоохоронної політики та співпраці з механізмами багатосторонніх конвенцій. У 1999 р. за пропозицією Генеральної Асамблеї ООН було засновано Глобальний міністерський екологічний форум, який збирається щорічно в рамках регулярних і спеціальних сесій Ради керуючих і має на меті підвищення ефективності оцінки стану навколишнього середовища, екологічних проблем та механізму прийняття рішень. В ЮНЕП функціонує Відділ з імплементації екологічної політики, метою діяльності якого є розробка та реалізація права навколишнього середовища, підтримка здійснення багатосторонніх природоохоронних угод сторонами, а також підтримання внутрішніх зв'язків та синергії між ними [30]. ЮНЕП проводить плідну роботу з підвищення ефективності міжнародних природоохоронних угод. На сьогодні ЮНЕП адмініструє більше 20 секретаріатів різних договорів і розробляє стратегії щодо вдосконалення так званих 4 «С»: координації, зв'язаності, дотримання і створення потенціалу. Також ЮНЕП є штаб-квартирою для секретаріатів деяких глобальних та регіональних конвенцій у сфері охорони природи. Серед них – Віденська

конвенція про охорону озонного шару та Монреальський протокол до неї, Базельська конвенція та Протокол про відповідальність і компенсації до нього, Роттердамська конвенція, Конвенція про біорізноманіття та Картахенський протокол до неї, Стокгольмська конвенція (під егідою ЮНЕП та ФАО). На нашу думку, найбільше досягнення ЮНЕП у справі підвищення ефективності реалізації міжнародних природоохоронних угод – прийняття Керівних принципів, що стосуються дотримання та забезпечення виконання багатосторонніх природоохоронних угод, адже у 2002 році вони мали консультативний характер. Це дало змогу поліпшити дотримання багатосторонніх природоохоронних угод і посилити роботу щодо забезпечення виконання законів, спрямованих на їх здійснення. Також на основі цих принципів Програми ООН з довкілля Європейська економічна комісія ООН створила нормативно-правовий акт у рамках програми «Довкілля для Європи», який вимагає значно суворішого дотримання та містить перелік рекомендацій для більш ефективної реалізації угод.

На сьогодні експерти вказують на певні проблеми що стосуються визначення правового статусу ЮНЕП. а також проблеми ефективності діяльності цієї організації. На думку О. С. Колбасової, «в процесі інтерпретації та проведення в життя...резолуції Генеральної Асамблеї не тільки склалася програма діяльності для координації всієї роботи з охорони навколишнього середовища, що проводиться урядами та міжнародними організаціями переважно в системі ООН, а й утворився особливим установчий механізм для проведення в життя цієї програми». Також вчений вважає, що ЮНЕП являє собою допоміжний орган ООН, який за своєю структурою і характером прирівнюється до міжнародної організації [14]. На нашу думку, обмежені нормотворчі та правозастосовчі повноваження ЮНЕП, брак фінансування та науково-технічних ресурсів говорять про необхідність змін у цій організації. Наприклад, перетворення в повноцінну спеціалізовану установу ООН або створення альтернативної універсальної організації з охорони навколишнього середовища.

Проміжне місце між традиційними міжнародними організаціями та дипломатичними конференціями займають інституційні утворення. Відомий

дослідник Ф. Сендс називає інституційні утворення міжнародними організаціями [1, с. 109]. Д. Боданський говорить про їх «подвійний» і «гібридний» характер – з одного боку, це міжурядові утворення, а з іншого – мають власну волю [31, с. 119]. На нашу думку, ці утворення в рамках багатосторонніх природоохоронних угод мають значні повноваження, адже до перших належить право ухвалювати рішення організаційного та процедурного характеру, інші є мають право укладати угоди чи інші домовленості з приймаючою організацією у випадку, якщо секретаріат конвенції формально складає частину іншої організації, наприклад, ЮНЕСКО, з фінансовими установами, з державою перебування у випадку, якщо секретаріат конвенції розташований не в штаб-квартирі іншої організації, а в державі, а також з органами інших багатосторонніх природоохоронних угод.

Важливу роль у сприянні реалізації природоохоронних норм відіграють міжнародні торгові та фінансові інституції, які існують як в межах, так і поза межами системи ООН. До них належать організації з розвитку (наприклад, Програма ООН з розвитку, Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Організація ООН з промислового розвитку, Організація з економічного співробітництва та розвитку); торгові організації (Світова організація торгівлі, Північноамериканська зона вільної торгівлі, МЕРКОСУР – економічний союз держав у Південній Америці, Карибська співдружність (КАРІКОМ), АСЕАН); фінансові організації (групи Світового банку та регіональні банки) [32, с. 117]. Закцентуємо увагу на тому, що практично всі ці структури ухвалили проєкологічні керівні принципи чи стандарти. Наприклад, багатосторонні банки та міжнародні організації з розвитку ухвалили різні документи, що свідчать про впровадження екологічних стандартів у їх діяльність, наприклад, Стандарти ефективності МФК щодо соціальної та екологічної сталості 2006 р. . Рекомендація ОЕСР щодо спільних підходів стосовно навколишнього середовища та експортних кредитів 2007 р. [33]. На нашу думку, таким чином міжнародна співпраця в сфері охорони довкілля перейшла на «новий рівень», де між екологічними та неекологічними організаціями існує взаєморозуміння та ефективне співробітництво.

Також Світовий банк ухвалив у 1999 р. два документи (переглянуті в 2004 р.), які стосуються оцінки впливу на навколишнє, недотримання яких може призвести до призупинення або припинення певного проекту [34, с. 117-118]. Банк ухвалив низку директив, що вимагають урахування інтересів корінного населення при реалізації фінансованих ним проектів. У 1993 р. Банк також заснував Інспекційну раду, завдяки чому групи осіб або їх представники отримали право звертатися із запитами до цієї структури з проханням провести розслідування з приводу того, чи дотримано екологічних стандартів у ході реалізації проектів, що фінансуються Міжнародним банком реконструкції та розвитку та Міжнародною асоціацією розвитку [35, с. 132-133]. Безсумнівно, позитивним є впровадження Світовим банком політики екологічної та соціальної безпеки для запобігання та пом'якшення можливих негативних наслідків для людей та довкілля, а також заснування разом з Програмою розвитку ООН (ПРООН) та Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) у 1991 році Глобального Екологічного Фонду, членами якої є 189 держав, який надає гранти для країн що розвиваються та країн з перехідною економікою для проектів, пов'язаних з біорізноманіттям, зміною клімату, деградацією земель, стійкими органічними забруднювачами тощо.

Європейський банк реконструкції та розвитку (далі – ЄБРР) є першим багатостороннім банком з розвитку, що має чітко визначений «екологічний» мандат, закріплений у ст. 2 установчої угоди, якою засновується Міжнародний механізм із звернень з метою прийняття скарг від осіб, на яких негативно впливають фінансовані Банком проекти та які стосуються невиконання Банком положень документів, зокрема Екологічної політики [35, с. 156]. Проте, на нашу думку, загальний підхід, який ЄБРР застосовує для вирішення проблем навколишнього середовища – скоріше раціональне використання, а не охорона навколишнього середовища. Банк повинен відхиляти проекти, що є деструктивними для екосистем, загрозливими для біорізноманіття та захисту особливо цінних природних територій від втручання людини, в тому числі українських земель.

У рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, Світового банку, інших відповідних міжнародних організацій створюються відділи або комітети, відповідальні за впровадження зваженої і раціональної екологічної політики на всіх етапах прийняття рішень (наприклад, Департамент з охорони навколишнього середовища Світового банку). Шляхом надання економічної допомоги за умови дотримання екологічних стандартів як державою-реципієнтом, так і самою інституцією впроваджуються в життя природоохоронні стандарти, ухвалені в рамках різних багатосторонніх природоохоронних угод. Також така допомога може бути спрямована на досягнення «екологічного результату»: участь в економічних механізмах екологічних договорів (гнучкі механізми Кіотського протоколу), створення потенціалу в державі-реципієнті, або боротьба з екологічними проблемами [32, с. 118].

Саме через недосконалість міжнародного права навколишнього середовища в плані реалізації ухвалених міжнародних домовленостей, низький рівень імплементації взятих державами на себе зобов'язань все частіше лунають заклики до створення універсальної природоохоронної організації, яка б мала значні правотворчі та правозастосовчі повноваження.

Як стверджує Д. Френч, діяльність глобальної організації була б значно ефективнішою за діяльність існуючих розрізнених інституцій, оскільки вона б виступала єдиним центром координації природоохоронної політики на міжнародному рівні, авторитетним органом, який ініціює ухвалення відповідних міжнародно-правових актів за участю всіх зацікавлених сторін («державних» і «недержавних акторів»), використовуючи такі механізми правотворення, які б унеможливили блокування важливого рішення для більшості держав і для глобального доквілля меншістю [36].

На думку М. Н. Копилова, на порядку денному стоїть питання не просто про вдосконалення інституційного механізму, а про надання йому характеру ефективної інтегральної системи, при цьому будь-які міркування з приводу можливого порушення принципу невтручання у внутрішні справи чи обмеження суверенітету є недоречними, оскільки екологічна сфера все більше

інтернаціоналізується, а екологічні проблеми набувають все більше глобального характеру [29, с. 192, 195]. В. А. Василенко вважає, що необхідно створити постійну глобальну екологічну організацію нового типу з універсальним членством і множинним національним представництвом. Учений пропонує, щоб національна делегація кожної країни в такій організації складалася з: офіційних представників держави; представників ділових кіл, насамперед пов'язаних із сировинними галузями; представників екологічної науки; представників неурядових екологічних організацій (за аналогом членства у Міжнародній організації праці). Базовими принципами діяльності нової організації, на думку науковця, мають стати екологічна солідарність і екологічна відповідальність, а її головними функціями – забезпечення міжнародної екологічної безпеки шляхом спільних дій, усунення і попередження екологічних загроз, контроль за виконанням чинних екологічних угод, постійний моніторинг довкілля Землі, сприяння у вдосконаленні старих і розробці нових норм міжнародного екологічного права [37]. На нашу думку, створення універсальної природоохоронної організації є необхідним і об'єктивно зумовленим у сучасних історичних умовах. З одного боку, держави створили механізми захисту прав людини у європейському регіоні, механізми регулювання міжнародної торгівлі, які довели свою ефективність, хоча й підняли низку питань щодо фрагментації сучасного міжнародного права. Ці механізми діють і сприяють досягненню позитивних результатів для режиму, в межах якого вони створені. В рамках ООН створено спеціалізовані установи, які займаються практично всіма аспектами людської діяльності, починаючи від використання атома для мирних цілей і завершуючи охороною здоров'я. Діяльність цих установ теж відзначається ефективністю, про що свідчить практика впровадження навіть рекомендаційних актів у внутрішнє законодавство держав-членів. З іншого боку, діяльність ЮНЕП, незважаючи на низку проведених реформ, експерти оцінюють як ефективну хіба що у сфері інформаційній, просвітницькій, гуманітарній, проте аж ніяк не у сфері виключно природоохоронній. Діяльність Комісії ООН зі сталого розвитку викликає проблеми дублювання повноважень і також не дає бажаного результату.

Численні інституційні утворення в рамках багатосторонніх природоохоронних угод ухвалюють рішення безвідносно до рішень інших подібних органів договорів з охорони довкілля та тенденцій в інших, не екологічних, сферах, а також покладають надмірний фінансовий тягар на держави-учасниці. При цьому сучасний стан використання природних ресурсів та забруднення всіх середовищ існування людини вимагає досить рішучих дій від кожної людини індивідуально, від державних органів влади, від міжнародної спільноти. Усі фактори вказують на потребу в заснуванні дієвої міжнародної структури, що мала б повноваження, аналогічні тим, які на сьогодні мають інститути Європейського Союзу в сфері природоохоронної політики.

2.2. Роль міжнародних неурядових організацій у забезпеченні міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища

Сучасні неурядові міжнародні екологічні організації відіграють не менш важливу роль, ніж державні чи міждержавні інституційні структури. Зараз нараховують більше 37 тисяч неурядових організацій у сфері охорони довкілля (з них в Україні – більше 500). Їх внесок у розвиток та реалізацію міжнародного права оцінюється достатньо високо [38]. По-перше, вони здатні привернути увагу світової спільноти до важливих і невідкладних екологічних проблем, що вимагають політичних і правових рішень. По-друге, вони надають науково-технічну інформацію та інші необхідні ресурси в рамках своєї компетенції для підготовки проектів міжнародних договорів та подальшої їх реалізації. По-третє, вони слідкують зобов'язань, які повинні дотримувати держави. По-четверте, вони допомагають державам здійснювати важливі для екології проекти і надають для цього наявні у своєму розпорядженні ресурси.

У літературі обговорюється питання про можливе визнання неурядових організацій суб'єктами міжнародного права, однак, на нашу думку, це може призвести до негативних наслідків. Адже неурядові організації можуть перебувати під впливом зацікавлених урядових органів і груп, а також відображати інтереси переважно розвинених країн, що часто є їх місцем перебування або основним донором. Також неурядові організації складно проконтролювати і притягти до відповідальності, що є загрозою суверенітету держав, завдяки якому вони володіють виключним правом ухвалювати і реалізовувати міжнародно-правові норми, а також правом здійснювати контроль над своїми природними ресурсами.

Однією з форм участі неурядових організацій є їх право бути спостерігачами на нарадах сторін конвенцій, де вони мають право брати участь в дискусіях. І хоча вони не можуть голосувати, проте висловлюючи свою позицію, нерідко впливають на остаточне рішення щодо питань належного та ефективного виконання взятих сторонами міжнародних зобов'язань. Така можливість передбачена у ст. 11(4) Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, ст. 11(5) Монреальського протоколу, ст. 7(6) Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (РКЗК) [39, 40, 41]. Наприклад, серед українських неурядових організацій статус спостерігача при РКЗК мають «ЕкоПраво-Київ» (Київ), «Науково-дослідний центр Екосфера» (Маріуполь), «Екологія-Право-Людина» (Львів). Слід зробити акцент на тому, що неформальні зустрічі зазвичай є закритими для спостерігачів, що є підставою вважати те, що урядові делегації держав-учасниць Рамкової конвенції не хочуть бути підконтрольними міжнародним неурядовим організаціям.

Неурядові організації мають право висувати своїх кандидатів на вибори до комітетів багатосторонніх угод у сфері охорони довкілля, що є відповідальними за ефективну реалізацію норм природоохоронних угод, а також можуть ініціювати процедуру щодо їх дотримання. Яскравим прикладом у цьому аспекті є Орхуська конвенція. Більш того, будь-який громадянин та представник неурядової організації може звернутися в Комітет з повідомленням про невиконання

стороною вимог Конвенції (ст. 15), тобто започаткувати процедуру щодо дотримання положень цієї багатосторонньої природоохоронної угоди [42]. Зазначимо, що більшість справ, розглянутих Комітетом, була порушена саме представниками громадськості [42]. На нашу думку, Орхуська конвенція, яку Україна ратифікувала у 1999 році, відіграє важливу роль у сприянні інформуванню громадськості, адже недооцінка ступеня екологічної небезпеки, можуть мати не менш шкідливі наслідки, аніж її переоцінка,.

Неурядові організації мають право брати участь у підготовці національних доповідей про стан імплементації багатосторонніх природоохоронних угод. У Керівництві з вимог щодо звітності, ухваленому на Нараді Сторін Орхуської конвенції у 2007 р., вказано, що «процес підготовки доповідей, який передбачає проведення діалогу з громадськістю на національному рівні, є надзвичайно важливим аспектом механізму представлення звітності». Відповідно до Керівництва ефективний процес проведення консультацій повинен відбуватися в два етапи: спочатку – початкові консультації, що стосуються питань, які необхідно відобразити в доповіді; потім – решта консультацій щодо проекту доповіді [43]. Інколи під час таких консультацій уряди в своїх рішеннях враховували думку неурядових організацій, у деяких випадках неурядові організації надавали свої альтернативні доповіді у вигляді додатка до національної доповіді, наприклад, доповіді Вірменії та Киргизстану 2005 р. [44]. На нашу думку, така співпраця держав з неурядовими організаціями є важливою, адже це допомагає створити адекватне національне законодавство та таким чином обидві сторони виступають не «ворогами», а партнерами.

Як сторона неурядова організація може бути представлена в Суді Європейського Союзу, Європейському суді з прав людини та інших регіональних структурах із захисту прав людини, та бути присутньою на засіданнях Міжамериканського суду з прав людини, органів з вирішення спорів Світової організації торгівлі, а також Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА). Якщо неурядова організація звертається до Європейського суду з прав людини, вона має довести, що є жертвою порушень прав людини, але при цьому

не може посылатися на порушення істотних прав, наприклад, права на життя, а лише процедурних, наприклад, доступ до інформації, до правосуддя тощо [13]. Тому можна стверджувати, що основна функція неурядових організацій у правотворчому процесі – це допомога суду шляхом надання необхідної інформації та здійснення експертизи.

Окрім того, неурядові організації можуть бути суб'єктами звернення до деяких квазісудових міжнародних установ, таких як Інспекційна рада Світового банку, що створена з ініціативи неурядових організацій, Секретаріат Північноамериканської комісії зі співробітництва в охороні навколишнього середовища, створеної в рамках НАФТА, тощо. Також неурядові організації мають право ініціювати справу в національних судах і тим самим сприяти застосуванню як національного, так і міжнародного права навколишнього середовища [45]. Проте, як показує практика, неурядові організації досить обмежено впливають на реалізацію норм звичаєвого екологічного права та норм багатосторонніх природоохоронних угод у міжнародних судах.

Також відомо, що послугами у сфері управління даними Всесвітнього моніторингового центру з охорони довкілля, який раніше мав статус неурядової організації та був підконтрольним Всесвітньому фонду дикої природи, МСОП та ЮНЕП, а сьогодні є виконавчою агенцією ЮНЕП, користується ціла низка багатосторонніх природоохоронних угод, зокрема Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕС), Конвенція про біорізноманіття, Конвенція про всесвітню спадщину, Боннська і Рамсарська конвенції. Проект ЮНЕП «Глобальна екологічна перспектива», який ініційований у 1995 р. і ґрунтується на дослідженнях неурядових організацій [46], покликаний допомогти державам у здійсненні інтегрованої оцінки стану глобального навколишнього середовища з метою ухвалення та реалізації відповідних рішень. Генеральний директор Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) використовує послуги Міжнародного дослідницького центру із збереження та реставрації культурних цінностей міжнародної ради з охорони пам'ятників та історичних

мість і Міжнародний союз з охорони природи, що передбачено ст. 14 Конвенції про всесвітню спадщину, зокрема в питанні призначення номінованих об'єктів до Списків ЮНЕСКО, а також в питаннях імплементації Конвенції про всесвітню спадщину [47]. На нашу думку, це сприяє об'єднанню національних мереж екологічного моніторингу в міжнародну систему, адже ці структури надають громадськості об'єктивну інформацію про стан довкілля.

Неурядові організації мають можливість використовувати економічні стимули для сприяння реалізації міжнародного права навколишнього середовища. Наприклад, Всесвітній фонд дикої природи щодо обміну частини зовнішнього боргу країн, що розвиваються, на екологічні програми та проекти шляхом укладення відповідних договорів. Згідно з цими угодами природоохоронна організація отримує титул на частину зовнішнього боргу і пропонує країні-боржнику за вигідним курсом обміняти в місцевій валюті цю частину боргу, використовуючи різницю для цілей фінансування та здійснення в них екологічних програм. Перший такий договір було укладено у 1987 р., коли неурядова організація зі штаб-квартирою у Вашингтоні «Консервасьон Інтернаціональ» придбала за 100 тисяч доларів частину заборгованості комерційного банку Болівії на суму 650 тисяч доларів. Фінансове покриття цієї трансакції було представлено Фондом Франка Уїденна. Відповідно до договору ця неурядова організація погасила зобов'язання Болівії виплатити борг у розмірі 650 тисяч доларів в обмін на пакет заходів, що стосуються створення та утримання біосферного заповідника біля підніжжя Болівійських Анд. Ще одним договором про обмін є договір 1987 р. між неурядовою організацією «Фундасьон Натура» та урядом Еквадору [29]. На нашу думку, «борги на охорону навколишнього середовища» є одним із тих інструментів, які можуть забезпечити стійкий розвиток та мобілізувати внутрішні бюджетні кошти на охорону загальних благ (наприклад, збереження біорізноманіття) або на ліквідацію певних негативних наслідків господарської діяльності (транскордонного або глобального забруднення) в країнах з низькими доходами.

Право неурядових організацій брати безпосередню участь в процесі реалізації міжнародних нормативно-правових актів, яке передбачене низкою багатосторонніх природоохоронних угод, наприклад, Конвенцією про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті 1991 р. (Конвенція Еспо), Орхуською конвенцією, ст. 5(1)(d), 13(1)(b), 14(2) Конвенції ООН про боротьбу із спустелюванням в тих країнах, які зазнають серйозної посухи і/або спустелювання, особливо в Африці, 1994 р.. Згідно з Конвенцією Еспо, держава походження повинна забезпечити своїм громадянам та громадськості зачепленої сторони участь в процедурі оцінки впливу на навколишнє середовище, в ході якої остання має право робити коментарі і пропозиції, інформувати громадськість власної країни та громадськість зачепленої сторони про заплановану діяльність, надаючи можливість надавати зауваження та заперечення до запланованої діяльності. Порушення цих зобов'язань може призвести до ініціювання процедури з питань дотримання, як це було зроблено Румунією щодо України в справі про будівництво каналу «Дунай – Чорне море» в українській частині дельти Дунаю. У 1976 р. Всесвітнім фондом дикої природи та Міжнародним союзом охорони природи було засновано спільну неформальну програму TRAFFIC, яка має на меті сприяння секретаріату СІТЕС у виявленні порушень положень Конвенції, що стосуються міжнародної торгівлі видами диких тварин і рослин. Крім того, згідно зі ст. XII Конвенції СІТЕС, секретаріат може користуватися допомогою неурядових організацій в питанні здійснення положень конвенції.

Однією з головних форм участі міжнародних неурядових екологічних організацій – є мирні протести та акції, головною метою яких – є привернення уваги не тільки міжнародної спільноти, а й спільноту якомога більшої кількості держав. Яскравим прикладом є міжнародна неурядова канадська організація Грінпіс, основними напрямками діяльності якої є участь у антиядерних питаннях і протидія таким явищам, як зміна клімату, надмірний вилов риби, знеліснення, комерційний китобійний промисел, генна інженерія. Грінпіс не приймає фінансування від урядів, політичних партій або корпорацій, спираючись на 2,9

млн прихильників, волонтерів та благодійний фонд. Саме завдяки активній діяльності цієї неурядової організації багато провідних компаній відмовилися використовувати шкідливі для довкілля речовини (наприклад ті, які руйнують озоновий шар, що призводить до глобального потепління, токсичні речовини, генетично модифіковані організми) у своєму виробництві, було створено численні природні заповідники національного і міжнародного значення (наприклад, китовий заповідник в Антарктиці), запропоновано нові номінації для включення до Списків ЮНЕСКО, було укладено деякі міжнародні угоди природоохоронного значення (наприклад, Договір про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань 1996 р., Картахенський протокол), інші – вступили в силу, набравши необхідну кількість ратифікаційних грамот (наприклад, Стокгольмська конвенція, Протокол щодо охорони навколишнього середовища до Договору про Антарктику), впроваджено мораторій на комерційний вилов китів тощо.

Також останнім часом дуже стало більше так званих «глобальних інформаційних мереж» – «добровільні організації недержавних акторів, які характеризуються добровільними, взаємними і горизонтальними відносинами з обміну інформацією» [48]. Вони можуть включати індивідів, неурядові організації, соціальні рухи, міжурядові організації та, на відміну від традиційних неурядових організацій, не потребують офіційної реєстрації. Характерною рисою Йоганнесбурзького саміту зі сталого розвитку 2002 р. стало офіційне визнання різних форм публічно-приватного співробітництва/партнерства – добровільних партнерських об'єднань, що включають уряди міжнародні міжурядові структури, неурядові організації, транснаціональні корпорації, представників бізнесу, громадськості та ґрунтуються на міжнародній угоді [13]. На нашу думку, хоча за результатами саміту не було ухвалено ніяких міжнародних конвенцій, не створено міжнародних структур, а на держави не покладено жодних фінансових зобов'язань, однак позитивом можна вважати наголос на необхідності налагодження тісної співпраці між усіма ланками суспільства з метою ефективної імплементації вже існуючих домовленостей з охорони навколишнього середовища на універсальному рівні.

У процесі підготовчих заходів з проведення саміту виявилися різні позиції держав та недержавних акторів щодо сутності таких публічно-приватних партнерств. Так, наприклад, представники міжнародних неурядових організацій вважали, що така форма міжнародного співробітництва дає змогу державам не виконувати юридичні обов'язки за міжнародними угодами з охорони довкілля, а також вона може загрожувати нав'язуванням інтересів (наприклад, впливом транснаціональних корпорацій на уряди країн, що розвиваються) чи простим відмиванням грошей. Незважаючи на закріплене в Керівних принципах з імплементації PPP1 положення про додатковість угод такого роду до традиційних міжнародних договорів, укладених між суб'єктами міжнародного права, існує небезпека підміни останніх першими, так як PPP є більш вигідною формою співробітництва для деяких держав, що бажають уникнути жорстких юридично обов'язкових зобов'язань у сфері охорони навколишнього середовища [49]. PPP «Типу 2», що означає зобов'язання різних недержавних акторів здійснювати політичні домовленості на практиці, повинні чітко підпорядковуватися домовленостям «Типу 1», що означають міжурядові домовленості юридично обов'язкового або рекомендаційного характеру (договори та декларації) [50]. На нашу думку, така підміна є некоректною, тому що міжнародні договори є джерелами міжнародного права, за якими держави беруть на себе зобов'язання та відповідають за їх дотримання. Все ж таки укладання різноманітних приватних контрактів на виконання міждержавних домовленостей є досить поширеною практикою, особливо в тих галузях, які потребують тісної співпраці бізнес-структур для того, що більш ефективно реалізувати домовленості.

Комісія ООН зі сталого розвитку схвалила низку основоположних принципів з розвитку та звітності, наприклад, Керівні принципи щодо партнерства з метою сталого розвитку 2002 р.. Публічно-приватні партнерства, що відповідають визначеним критеріям, повинні бути зареєстровані і є підзвітними Комісії щодо результатів їх діяльності. Серед перших дій офіційно зареєстрованих публічно-приватних партнерств можна назвати здійснення проекту з насадження лісів у басейні річки Амазонка. У 2004 і 2005 рр. відбулися Перший і Другий

Міжнародні форуми зі співробітництва з метою сталого розвитку, на яких широко обговорюються питання щодо ефективності та результативності публічно-приватних партнерств [51]. Відповідно до статті 1 Закону України «Про державно-приватне партнерство» 2010 р. державно-приватне партнерство – це «співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору» [392]. На нашу думку, залучення приватного партнера забезпечує значно більшу ефективність діяльності не тільки в сфері економіки, а і в інших сферах, пов'язаних з охороною навколишнього середовища. Наприклад, така форма співпраці може бути використана для пошуку, розвідки родовищ корисних копалин та їх видобування; збору, очищення та розподілення води; поводження з відходами тощо.

Отже, міжнародні неурядові організації не визнаються суб'єктами міжнародного права, проте вони наділені окремими правами, мають відповідні обов'язки та в обмежених випадках можуть виступати суб'єктами відповідальності, що дає їм змогу брати участь у міжнародно-правових відносинах, пов'язаних з використанням і збереженням навколишнього середовища та його компонентів. У низці випадків ці «недержавні актори» сприяють реалізації міжнародного права навколишнього середовища шляхом прямого використання передбачених у багатосторонніх природоохоронних угодах та джерелах інших галузей міжнародного права прав, виконання обов'язків, дотримання заборон та застосування норм з охорони довкілля в міжнародних судах. При цьому всі ці перелічені елементи міжнародної правосуб'єктності, що уможливають участь недержавних акторів у процесі створення та реалізації норм міжнародного права навколишнього середовища, безпосередньо залежать від волі держави. Для посилення участі неурядової організації як сторони в міжнародному судовому процесі, процес надання будь-якої доповіді держави

необхідно змінити так, щоб альтернативна доповідь зацікавлених неурядових організацій була врахована.

2.3. Участь України в міжнародно-правовому співробітництві в сфері охорони навколишнього середовища

Україна є однією з держав- правонаступниць Союзу Радянських Соціалістичних Республік у частині приєднання до міжнародних екологічних конвенцій. Все це змушує нашу державу нести на собі тягар відповідальності за проведення власної екологічної політики та впровадження загальносвітових тенденцій екологічного розвитку. До того ж, Україна підтвердила понад сорок міжнародних природоохоронних конвенцій глобального та регіонального значення, серед яких: Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним

чином, як середовища існування водоплавних птахів 1971 р.; Конвенція про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини 1972 р.; Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ їх існування в Європі 1979 р.; Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р.; Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 р.; Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 р.; Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року; Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р.; Конвенція про ядерну безпеку 1994 р.; Орхуська Конвенція 1999 р..

Відповідно до статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» в нашій державі діє теорія примату міжнародного права над національним: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» [53]. Таким чином, після ратифікації міжнародних договорів Верховною Радою України, їх норми будуть пріоритетними у застосуванні, аніж норми національного законодавства.

У Конституції України 1996 р. закріплені основні напрями та принципи природоохоронної та природоресурсної політики нашої держави. Також в Україні існує досить ґрунтовна і широка система нормативно-правових актів щодо регулювання охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів. У низці документів стратегічного характеру, ухвалених вищими органами влади України, можна знайти багато норм, які підтверджують існування великої кількості проблем у сфері охорони природи на території нашої держави. Наприклад, такі документи, як Стратегія соціально-економічного розвитку України на 2004-2015 роки «Шляхом європейської інтеграції» (2004 р.), «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» 1998 р., Комплексна програма здійснення на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в

Йоганнесбурзі у 2002 р., затверджена Кабінетом Міністрів України в 2003 р., є базою для розробки заходів щодо вирішення екологічних питань та забезпечення раціонального використання природних ресурсів України [54, с. 26]. На нашу думку, якщо держава підтверджує наявність екологічних проблем на своїй території, то її діяльність повинна бути спрямована на їх подолання, а ратифікація природоохоронних міжнародних договорів передбачає не тільки імплементацію в національне законодавство, а й готовність до активної співпраці у даній сфері.

Відповідно до міжнародно-правових угод, ратифікованих Верховною Радою України, було вирішено затвердити такі закони: «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 р., «Про правовий режим території, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» 1991 р., «Про природно-заповідний фонд України» 1992 р., «Про охорону атмосферного повітря» 1992 р. із змінами 2002 р., «Про карантин рослин» 1993 р., «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» 1994 р., «Про пестициди і агрохімікати» 1995 р., «Про поводження з радіоактивними відходами» 1995 р., «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» 1995 р., «Про ветеринарну медицину» 1996 р., «Про відходи» 1998 р., «Про захист людини від іонізуючого випромінювання» 1998 р., «Про рослинний світ» 1999 р., «Про курорти» 2000 р., «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» 2000 р., «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» 2000 р., «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» 2000 р., «Про об'єкти підвищеної небезпеки» 2000 р., «Про мисливське господарство та полювання» 2000 р., «Про правовий режим надзвичайного стану» 2000 р., «Про тваринний світ» 2001 р., «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» 2018 р., «Про Червону книгу України» 2017 р., «Про альтернативні джерела енергії» 2003 р., «Про державний контроль за використанням та охороною земель» 2003 р., «Про охорону земель» 2003 р., «Про екологічний аудит» 2004 р., «Про екологічну мережу України» 2004 р., «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних

установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення» 2005 р., «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» 2010 р. тощо.

Загальні засади міжнародного співробітництва у природоохоронній сфері затверджено Постановою Верховної Ради України «Про основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 р. . Цим нормативно-правовим актом передбачено здійснення приблизно 70 двосторонніх і багатосторонніх договорів у галузі охорони навколишнього середовища, співробітництво з основними органами та програмами; двостороннє співробітництво із сусідніми країнами та країнами-донорами, регіональне співробітництво в галузі охорони Чорного та Азовського морів, річок Дніпро і Дунай, а також Карпатських гір; участь у міжнародних програмах з ліквідації наслідків Чорнобильської аварії [54, с. 77]. Проте, оскільки положення зазначеного документа вже не відповідали вимогам сьогодення, було вирішено розробити Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [55]. Ухвалення стратегії – одна із передумов підписання Угоди про асоціацію, а також вона передбачає зобов'язання, що впливають з таких документів, як Цілі розвитку тисячоліття 2000 р., План дій Йоганнесбурзького саміту 2002 р., Екологічна стратегія для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії (в рамках «Довкілля для Європи») 2003 р. та інших міжнародних природоохоронних актів [56]. На нашу думку, деякі положення зазначених вище актів законодавства дещо застаріли, не відповідають один одному або нормам міжнародного права навколишнього середовища, що засвідчує незадовільний стан імплементації міжнародно-правових зобов'язань України у внутрішньодержавному праві.

Згідно з Постановою Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні» 2003 р. «природоохоронне законодавство ще не забезпечує повною мірою потреб суспільства, а механізми його реалізації не

розвинуті. Вжиті заходи щодо удосконалення природоохоронного законодавства, забезпечення державного контролю за його дотриманням є недостатніми... Виконання зобов'язань щодо міжнародних договорів України у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки організаційно та фінансово не забезпечено» [57]. На нашу думку, на сьогоднішній день існує аналогічна проблема, адже досі в Україні не здійснено системну кодифікацію екологічного законодавства, що підвищило б ефективність здійснення норм міжнародного права охорони навколишнього середовища.

Оскільки законодавство України формувалося за ресурсною ознакою (відповідно до радянського права) [58, с. 44], природоохоронні норми існують як окремі розділи в низці кодексів: Водному кодексі 1995 р., Кодексі законів про надра 1994 р., Земельному кодексі 2001 р. і Лісовому кодексі 2006 р. . Водночас Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 р. містить лише загальні напрями здійснення державної політики у сфері охорони довкілля і не врегульовує багатьох сучасних екологічних проблемних питань. Ю. С. Шемшученко вважає, що «назріла потреба у системному вдосконаленні чинного екологічного законодавства... і підвищенні ефективності державного й громадського контролю за реалізацією екологічних приписів» [59, с. 368]. Також основним засобом досягнення цієї мети визнають прийняття Екологічного кодексу України або Кодексу законів України про охорону навколишнього природного середовища [60]. Слід зазначити, що такі кодекси існують у більшості країн Європи, наприклад у Франції та Швейцарії, узгоджені з нормами інших актів законодавства як природоресурсного, так і природоохоронного змісту [59, с. 368]. На нашу думку, в Україні треба також провести аналогічні зміни, але при цьому врахувати не тільки природоохоронний та природоресурсний аспекти екологічної політики, а й екологічну безпеку.

На сьогодні Міністерство екології та природних ресурсів України розробило «Стратегію державної екологічної політики України до 2030 року» за технічної допомоги Європейського Союзу та ряду фахівців з міжнародних та українських

організацій. Документ містить п'ять стратегічних цілей для України, які стосуються поширення екологічної освіти, врахування екологічних норм під час прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України, зниження екологічних ризиків для екосистем та здоров'я громадян і розвитку державної системи природоохоронного управління. За словами Міністра Остапа Семерака, «з впровадженням Стратегії Україна отримає сучасні системи моніторингу, ринкові механізми для озеленення економіки, а також зменшення викидів парникових газів і скорочення викидів від стаціонарних джерел забруднення на 15% порівняно із 2015 роком. Адже кожен показник оцінки реалізації нової екологічної політики є не лише індикатором моніторингу її виконання, але й визначає цільові значення на 2020, 2025 та 2030 роки». Наприклад, Стратегія містить Індекс екологічної ефективності (Environmental Performance Index), який стосується глобальних процесів збереження довкілля та досягнення сталого розвитку [61]. На нашу думку, у результаті ухвалення Стратегії Україна до 2030 року наша держава може отримати не тільки сучасні системи моніторингу та ринкові механізми для озеленення економіки, а й результат зменшення викидів парникових газів і викидів від стаціонарних джерел забруднення.

На жаль, незважаючи на прагнення розробників Конвенції про ядерну безпеку 1994 р. забезпечити загальний режим ядерної безпеки, у багатьох країнах продовжують функціонувати атомні електростанції, які не відповідають нормам цього документа і є загрозою виникнення ядерної аварії. Такими є, наприклад, АЕС у Чорнобилі (Україна), Ігналіні (Литва), Смоленську, Сосновому Борі, Курську (Російська Федерація). Хоча Україна і Російська Федерація ратифікували Конвенцію про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р., жодна з держав не закрила більшість небезпечних енергоблоків, адже ст. 6 «зобов'язує держави здійснити план щодо закриття ядерної установки в найкоротші практично можливі строки, однак при їх визначенні можуть враховуватися ситуація в енергетиці, можливі альтернативи, а також соціальні, екологічні та економічні наслідки, чим і користуються ці держави, зокрема Україна.

Зараз якомога швидшого вирішення потребує проблема радіоактивного зараження, що виходить із Чорнобильської зони, так як в саркофазі, спорудженому над четвертим блоком, утворилися місця, через які продовжує просочуватися радіація (під укриттям залишається близько 200 тонн радіоактивної суміші), а реалізація плану будівництва нового укриття (конфайнмента) просувається дуже повільно. 9 лютого 2012 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про поводження з відпрацьованим ядерним паливом щодо розміщення, проектування та будівництва централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива реакторів типу ВВЕР вітчизняних атомних електростанцій», яке має розташовуватися в зоні відчуження території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи [62]. Зробимо акцент на тому, що ідея будівництва ядерного могильника в Чорнобилі – це вимога інвесторів при будівництві нового об'єкта «Укриття», в якому заплановано зберігати відпрацьоване ядерне паливо вітчизняних атомних електростанцій.

Ще одним важливим питанням є виконання Україною зобов'язань у галузі енергозбереження та переходу до альтернативних джерел енергії. Серед нормативно-правових актів, які регулюють дане питання, можна назвати такі: Закон України «Про енергозбереження» 1994 р., Закон України «Про електроенергетику» 1997 р., Комплексна державна програма енергозбереження України (схвалена Кабінетом Міністрів України 5 лютого 1997 р.), Закон України «Про альтернативні види палива» 2000 р., Закон України «Про альтернативні джерела енергії» 2003 р., Закон України «Про комбіноване виробництво теплової і електричної енергії (когенерації) і використання непридатного енергопотенціалу» 2005 р., Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії» 2009 р., Закон України «Про внесення зміни до Закону України «Про електроенергетику» щодо коефіцієнтів «зеленого» тарифу для електроенергії, виробленої з використанням альтернативних джерел енергії [63]. Також розпорядженням від 18 серпня 2017 р. № 605-р Кабінетом Міністрів України було

ухвалено Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». На нашу думку, ухвалення Нової енергетичної стратегії України є важливою історичною подією, проте в ній не зазначено можливі сценарії розвитку, альтернативні проекти розвитку галузі, їх оцінку та її критерії. Тому потрібно ухвалити ще такі нормативні акти, як Енергетичний кодекс, закони про енергоефективність та про врегулювання біоенергетики, а також розробити певні державні стандарти, які забезпечили б контроль в енергетичній сфері, адже недосконалість українського законодавства в галузі енергетики перешкоджає здійсненню реформ, які проводять у сфері охорони навколишнього середовища.

Із впровадженням вимог Бухарестської конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. та протоколів до неї, виникла проблема у регулюванні екологічних наслідків розробки шельфу Чорного моря, неконтрольованого вилову рибних ресурсів та реагування на стихійні лиха в Азовсько-Чорноморському регіоні. Так як немає загальних домовленостей про вилов риби у Чорному морі з боку деяких держав, наприклад, Туреччини, здійснюється неконтрольований вилов риби навіть у межах виключної економічної зони і територіального моря України. Ще у 2002 р. Постановою Кабінету Міністрів України № 353 було затверджено Комплексну програму діяльності, із припинення незаконного вилову риби іноземними суднами в територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України на 2002-2006 роки, однак до цього часу переговори щодо укладення угоди між урядами двох держав про співробітництво у галузі ведення рибного господарства та здійснення рибальства в Чорному морі не завершено. Співробітництво з охорони та використання рибних ресурсів Чорного та Азовського морів з Російською Федерацією здійснюється на основі Угод 1992 р. та 1993 р. . Також з метою захисту і збереження природного середовища Чорного моря у 1992 році Туреччина, Росія, Румунія, Грузія, Болгарія та Україна підписали Конвенцію про захист Чорного моря від забруднення, яка унормовує співробітництво між договірними сторонами стосовно скорочення і запобігання різних видів забруднення, а також захист морських живих ресурсів [64]. На нашу

думку, Конвенція не тільки здійснює поділ забруднень за їх джерелами, а також містить дуже важливі положення, наприклад, 4 ст. наголошує на необхідності боротьби із забрудненням небезпечними речовинами і матеріалами.

Хоча Україна ратифікувала Орхуську конвенцію, Конвенцію Еспо та підписала Протокол про стратегічну екологічну оцінку, органи цих Конвенцій наголошують на тому, що Україна не виконує всі зобов'язання за цими договорами, що вони підтверджують рішеннями, прийнятими в 2011 році. Це говорить про те, що рівень імплементації міжнародних зобов'язань України є недостатнім.

Ще однією проблемою в екологічній політиці України є відсутність свободи діяльності неурядових природоохоронних організацій та ігнорування їх думки щодо основних проблем у сфері захисту довкілля. Наведемо декілька прикладів судових справ щодо охорони екологічних прав людини в Україні: Благодійний фонд «Екоправо – Львів» проти Бродиводоканалу 2001 р., «ЕкоПраво – Київ» проти Міністерства охорони навколишнього природного середовища і Державного комітету лісового господарства України 2007 р., «ЕкоПраво – Київ» проти Державного комітету лісового господарства України 2007 р. [65, с. 89-92]. Як зазначено у Постанові № 14 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 р., при розгляді справ, які стосуються злочинів та інших правопорушень проти довкілля, які посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, все ще допускаються порушення як матеріального, так і процесуального закону [66]. Також існують випадки, коли органи державної влади України обмежують доступ громадськості до екологічної інформації. Наприклад, неурядова організація «Екологія-Право-Людина» декілька разів зверталася з інформаційними запитами до Кабінету Міністрів України та Національного агентства екологічних інвестицій для з'ясування правової природи угоди про продаж квот на викиди парникових газів з Японією, відповідальності та контролю за її виконанням, процедури витрачення коштів, отриманих від продажу квот, проте й досі не отримала жодної інформації [67]. На нашу думку, ці проблеми потребують негайного вирішення,

адже обмеження доступу до будь-якої інформації та перешкоджання правомірній діяльності організації, зокрема громадської, є незаконними діями, що суперечать всім демократичним принципам міжнародного права.

Більш того, існують фактори, які обмежують доступ громадян до процесу прийняття рішень у сфері охорони довкілля України, що передбачено Орхуською конвенцією та законодавством України. Серед них – непомірно високі витрати на судовий процес, складність доведення причинно-наслідкового зв'язку між забрудненням та моральною чи матеріальною шкодою, непрозорість та недоступність інформації, необхідної для звернення до суду, а також відсутність контролю суду за виконанням винесених рішень [68, с. 32-35]. Ухвалена Постанова Кабінету Міністрів України № 771 від 29 червня 2011 р. «Про затвердження Порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля», яка була передбачена Планом дій, розробленим Урядом ще у 2008 р. на вимогу 3-ї Наради Сторін Орхуської конвенції, за визначенням експертів, «не витримує жодної критики», оскільки Порядок неспроможний в умовах сучасного стану речей забезпечити створення чіткої національної процедури залучення громадськості до процесів прийняття рішень стосовно окремих проектів, реалізація яких може мати вплив на довкілля. Сфера застосування Порядку не охоплює рішення відповідно до статті 6 Орхуської конвенції, тобто рішення, які дозволяють реалізацію проектів, що можуть негативно впливати на стан охорони навколишнього середовища, а сама процедура є двозначною та незрозумілою [69]. Зробимо акцент на тому, що при остаточних рішеннях щодо справ, які пов'язані з охороною природи, громадська думка майже ніколи не враховується.

На порядку денному стоїть питання екологізації всіх сфер людської життєдіяльності, адже цей процес є необхідним й невідворотним як на міжнародному, так і на національному рівнях. На нашу думку, треба внести відповідні зміни до низки нормативно-правових актів, а саме до Господарського кодексу України 2003 р., Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про інноваційну діяльність», а також розробити

спеціальний закон про екологічне підприємництво, враховуючи, досвід Модельного закону СНД про засади екологічного підприємництва 2002 р. [70]. На нашу думку, процес проникнення екологічних ідей у всі сфери суспільного життя є на сьогоднішній день дуже важливим не тільки в правовому плані, а й для глобальних змін у припиненні негативного впливу людської діяльності на довкілля.

Негативним чинником залишається відсутність комплексної державної політики щодо охорони та розвитку Карпатського регіону відповідно до положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат 2003 р. [71, с. 14]. На нашу думку, потрібно впровадити схеми сертифікації лісів згідно з міжнародними та європейськими стандартами. Це дозволить вирішити питання моніторингу незаконних вирубок і забудівель охоронюваних територій, проведення кордонів об'єктів природно-заповідного фонду, що перешкоджають належному здійсненню зобов'язань України за Рамсарською конвенцією, Конвенцією про всесвітню спадщину та Програмою «Людина та біосфера».

У рамках виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в Україні на нинішній момент здійснено такі заходи: ухвалено низку нормативно-правових актів щодо функціонування національної системи оцінки та обліку антропогенних викидів і поглинання парникових газів, розроблено документи, у яких обґрунтовуються обсяги антропогенних викидів і абсорбції парникових газів, для отримання листа-підтримки власником джерела, на якому планується реалізація проекту спільного впровадження; внесено зміни і доповнення до актів національного законодавства у сфері поводження з відходами, небезпечними речовинами, охорони атмосферного повітря, водних ресурсів тощо. Слід звернути увагу на те, що 4 листопада 2018 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», яка дозволить привести закони України та інші нормативно-правові акти у відповідність з правовою системою Європейського Союзу *acquis communautaire*.

Україна бере активну участь у діяльності міжнародних урядових та неурядових організацій природоохоронної сфери, виступаючи, таким чином, безпосереднім суб'єктом міжнародних відносин у сфері охорони довкілля та забезпечуючи реалізацію міжнародних природоохоронних ініціатив на національному рівні. Нині представники України входять до складу таких міжнародних урядових організацій екологічного спрямування: Комісія ООН зі сталого розвитку, Бюро Конвенції про охорону біорізноманіття, Комітет з дотримання Картахенського протоколу з біобезпеки, Наглядний комітет спільного впровадження Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, Європейська економічна комісія ООН, Комісія із захисту Чорного моря від забруднення, Бюро Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану, Міжнародна комісія із захисту ріки Дунай, Комісія з хімічних речовин Роттердамської конвенції тощо. Також Україна активно співпрацює з такими міжнародними неурядовими екологічними організаціями, як Міжнародний союз з охорони природи та Всесвітній альянс екологічного права.

За даними наукових досліджень Україна має найвищий інтегральний показник антропогенних навантажень на навколишнє середовище серед усіх країн Європи, особливо – на повітряні, водні та земельні ресурси. Саме тому більшість людей споживають неякісну питну воду та забруднені продукти харчування, що безпосередньо впливає на показники смертності та сприяє тенденції до депопуляції населення. Азовське та Чорне море мають міжнародно визнаний статус зон екологічного лиха, що на нашу думку, говорить про необоротні зміни навколишнього природного середовища, які потягли за собою істотне погіршення здоров'я населення, руйнування природних екологічних систем, порушення природної рівноваги та деградацію флори і фауни.

Отже, Україна бере активну участь у діяльності міжнародних урядових та неурядових організацій природоохоронного профілю, виступаючи безпосереднім суб'єктом міжнародних відносин у сфері охорони навколишнього середовища. На сьогодні актуальним питанням є адаптація українського екологічного законодавства до правової системи ЄС. Також деякі положення актів

законодавства в природоохоронній сфері вимагають оновлення, бо не відповідають принципам міжнародного права навколишнього середовища, що показує незадовільний стан імплементації міжнародно-правових зобов'язань України у внутрішньодержавному праві. Про це, зокрема, свідчать такі досі не вирішені проблеми, як відсутність єдиної концепції / стратегії / програми сталого розвитку України, системної кодифікації екологічного законодавства, реального механізму здійснення права власності українського народу щодо природних ресурсів відповідно до конституційних положень.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження сформульовано наступні висновки:

1. Виявлено такі основні чинники, які сприяли зародженню та розвитку співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища: власне природничі (наприклад, глобальне потепління, озонові діри, спустелення); наукові

(наприклад, прискорення науково-технічного прогресу), соціальні (право людини на сприятливе довкілля); економічні (наприклад, погіршення якості природних ресурсів); релігійні, філософські та етичні (ставлення людини до природи). Виділено такі основні періоди становлення та розвитку співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища: перший – із 1839 по 1948 роки; другий – з 1948 по 1972 роки; третій – з 1972 по 1992 роки; четвертий – сучасний етап розвитку міжнародного екологічного права.

2. Уточнено поняття організаційно-правового механізму міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища як сукупність міжнародних органів і організацій, які виконують функції по забезпеченню виконання вимог міжнародного права навколишнього середовища й організації міжнародного екологічного співробітництва.

Виявлено такі елементи організаційно-правового механізму міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища:

- 1) організації та конференції системи ООН, які мають екологічне спрямування;
- 2) інституційні утворення в рамках багатосторонніх природоохоронних угод (конференції/зустрічі сторін, секретаріати, комітети, комісії);
- 3) інші організації, які не мають екологічного мандата (міжнародні торговельні та фінансові організації).

3. Виявлені такі особливості нормативного регулювання міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища: основу складають – двосторонні та багатосторонні міжнародні договори та угоди; звичаєве право стає непридатним для регулювання та вирішення проблем у сфері охорони природи; особливе значення належить забезпеченню кодифікації природоохоронних принципів в окремому договорі для підвищення ефективності реалізації міжнародного права навколишнього середовища.

4. Визначено такі особливості функціонування міжурядових організацій в забезпеченні міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища: рекомендаційний характер рішень; гуманітарна та інформаційна діяльність переважає над природоохоронною; обмежені

нормотворчі та правозастосовчі повноваження ЮНЕП, брак фінансування та науково-технічних ресурсів; потреба в заснуванні дієвої міжнародної структури, наділеної повноваженнями, близькими до тих, які на сьогодні мають інститути ЄС в сфері природоохоронної політики.

Встановлено, що роль міжурядових організацій в забезпеченні міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища полягає в розробці та впровадженні природоохоронної політики, сприянні реалізації природоохоронних норм та ухвалених міжнародних домовленостей, а також підтримання миру та екологічної безпеки на всій планеті.

5. Розкрито роль міжнародних неурядових організацій у забезпеченні міжнародного співробітництва держав в сфері охорони навколишнього середовища: хоча вони не визнаються суб'єктами міжнародного права, проте вони наділені окремими правами, мають відповідні обов'язки та в обмежених випадках можуть виступати суб'єктами відповідальності, що дає їм змогу брати участь у міжнародно-правових відносинах, пов'язаних з використанням і збереженням навколишнього середовища та його компонентів, зокрема протестами та акціями привертати увагу не тільки міжнародної спільноти, а і громадян будь-якої держави.

6. Виявлено такі форми участі України в міжнародно-правовому співробітництві в сфері охорони навколишнього середовища: співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони довкілля (Програма ООН з навколишнього природного середовища, Європейська Економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН, Організація з продовольства та сільського господарства, Центр ООН з населених пунктів. Комісія сталого розвитку, Глобальний Екологічний Фонд та інші); співробітництво на двосторонній основі в галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної і радіаційної безпеки з урядами сусідніх держав, держав - стратегічних партнерів та донорів у рамках двосторонніх угод, спільних програм тощо; участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне та Азовське моря, Дніпро, Дунай, Карпати,

Донбас тощо); участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, зокрема Меморандуму про взаємопорозуміння між урядами «Великої сімки», Європейської Комісії та України щодо закриття Чорнобильської АЕС.

Виявлено такі основні напрямки адаптації законодавства України: екологічна складова політики повинна бути ефективно інтегрована в економічну та соціальну сфери; пріоритет вирішення проблем у сфері охорони природи та екологічної безпеки; збалансоване та доповнене формування екологічної політики до правової системи Європейського Союзу; розробка фаховими експертами та аналітиками природоохоронних рішень, що вимагає не лише вповноваження прийняти рішення, але й певної фаховості тих, хто ці рішення; інформування населення щодо результатів та перспектив співробітництва України з Європейським Союзом та щодо екологічної політики в цілому повинно стати однією з ключових ланок у виробленні й ухваленні рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sands Ph. Principles of international environmental law / Philippe Sands. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 1248 p.
2. Чичварин В.А. Охрана природы и международные отношения / В.А. Чичварин. – М.: Международные отношения, 1970. – 287 с.
3. Kiss A. International environmental law / A. Kiss, D. Shelton. – Nairobi: UNEP, 2004. – 446 p.
4. Byelyakov O. Cultural and spiritual values of biodiversity: Review / O. Byelyakov // Cultural Survival Quarterly. – 2002. – Vol. 26, №3. – P. 74-80.
5. Fitzmaurice M.A. International M.A. International protection of the environment / M.A. Fitzmaurice. – The Hague; Boston; London: Martinus Nijhoff Publishers, 2002. – 488 p.
6. Соколова Н.А. Антропоцентрический подход в международном праве окружающей среды / Н.А. Соколова // Международное право – International Law. – 2009. №2(38). С. 34-46.
7. UNEP. ‘Stockholm 1972 - Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment - United Nations Environment Programme (UNEP)’. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.unep.org.
8. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU92340.html
9. М.О. Баймуратов Міжнародне публічне право / Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право. – Х.: Одиссей, 2008. – 704с.
10. Регіональна економіка: навч. посіб. / З.О. Манів – рек. МОНУ / З.О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів. - Львів : Магнолія 2006, 2011. - 639 с.
11. Аніщенко В.О., Олійник О.І., Зенченко О.О. Екологічне право: Навчальний посібник. 2-ге видання, доповнене – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – 264 с
12. Boyle A. Saving the world? Implementation and institution-building in international environmental law through international institutions/ Alan E. Boyle // Journal of Environmental Law. 1991. – Vol. 3, No.2. – P. 229-245.

13. Beyerlin B. State community interests and institution-building in international environmental law / Ulrich Beyerlin // Heidelberg Journal of International Law. – 1996. Vol.56 – P. 602-627
14. Марченко Ю. О роли и месте ООН в системе международного природоохранного сотрудничества [Электронный ресурс] / Ю. Марченко // Белорусский журнал международного права. – 1999. - № 2. – Режим доступа: http://elib.bs.u.by/bitstream/123456789/30261/1/1999_2_JILIR_marchenko_r.pdf
15. Wolfrum R. Means of ensuring compliance with and enforcement of international environmental law / R. Wolfrum // Recueil des cours. – 1998. – Vol. 272. – P. 9-154.
16. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 432 с.
17. Birnie P. International law and the environment / Patricia Birnie, Alan Boyle, Catherine Redwell. – 3-rd ed. – Oxford University Press, 2009. – 851 p.
18. Даниленко Г.М. Обычай в современном международном праве / Г.М. Даниленко; отв. ред. д.ю.н. проф. А.П. Мовчан; Академия наук СССР, Институт государства и права. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
19. Международное право: Учебник для студентов вузов, обуч. по специальности и направлению «Юриспруденция» / Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов, В.Я. Суворова и др.; отв. ред. Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999.
20. Schachter O. Emergence of international environmental law / Oscar Schachter // Journal of International Affairs. – 1991. – Vol.44. – P. 457-493.
21. Simcock A. OSPAR Convention on the protection of the marine environment of the North-East Atlantic / Alan Simcock // Ensuring compliance with multilateral environmental agreements: A dialogue between practitioners and academia / Ed. by Beyerlin U., Stoll P.- T., Wolfrum R. – Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2006. – P. 97-113.

22. Тимошенко А.С. Формирование и развитие международного права окружающей среды / Александр Сергеевич Тимошенко; отв. ред. д.ю.н., проф. О.С. Колбасов; Академия наук СССР, Институт государства и права. – М.: "Наука", 1986. – 192 с.

23. Roberts A. Traditional and modern approaches to customary international law: A reconciliation / Roberts, Anthea Elizabeth // American Journal of International Law. – 2001. – Vol. 95, No. 4. – P. 757-791.

24. Игнатенко Г.В. Акты о порядке исполнения международных договоров СССР в механизме реализации международно-правовых норм / Г.В. Игнатенко // Проблемы реализации норм международного права: Межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. Г.В. Игнатенко; Свердлов, юрид. ин-т им. Р.А. Руденко. – Свердловск: СЮИ, 1989 г. – С. 12-25.

25. Суворова В.Я. Реализация норм международного права. Текст лекции / В.Я. Суворова. – Екатеринбург: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1992. - 44 с.

26. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009

27. Угода про виконання положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними від 28.11.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_560

28. Ганюшкин Б.В. Проблемы трансформации и имплементации международно-правовых норм в отечественной доктрине международного права / Б.В. Ганюшкин // Общеизвестные принципы и нормы международного права, международные договоры в практике конституционного правосудия: Матер. Всерос. совещ. (Москва, 24 декабря 2002 года) / Под ред. М.А. Митюкова, С.В. Кабышева, В.К. Бобровой и А.В. Сычевой. – М.: Междунар. отнош., 2004. – С. 77-86.

29. Копылов М.Н. Экологическая компетенция ООН: вчера, сегодня, завтра / М.Н. Копылов // Международное право – International Law. – М., 2005. - № 3(23). – С. 173-195.
30. UNEP: Organization profile [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.preventionweb.net/organizations/121>
31. Bodansky D. The art and craft of international environmental law / Daniel Bodansky. Cambridge: Harvard University Press, 2010. – 359 p.
32. Speth J.G. Global environmental governance / James Gustave Speth and Peter M. Haas. – Washington: Islandpress, 2006. – 180p.
33. Bowen R. Walking the talk: The effectiveness of environmental commitments made by Multilateral Development Banks / Rachel Bowen // Georgetown International Environmental Law Review. – 2010. – Vol. 22, Issue 4. – P. 731-753.
34. Louka E. International environmental law: Fairness, effectiveness and world order / E. Louka. – Cambridge: Cambridge University Press. 2006. – 536 p.
35. Malone L. Defending the environment civil society strategies to enforce international environmental law / Linda A. Malone and Scott Pasternack. – Washington, Covelo, London: Island Press, 2005. – 359 p.
36. French D. Finding autonomy in international environmental law and governance / D. French // Journal of Environmental Law. – 2009. – Vol.21, No.2. – P.255-289.
37. Василенко В.А. Генеза, зміст і шляхи реалізації концепції міжнародної екологічної безпеки / В.А. Василенко // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: Збірник науково-технічних праць. – 2006. – Вип. 16.8. – С. 13-22.
38. Schreck S.C. The role of nongovernmental organizations in international environmental law / S.C. Schreck // Gonzaga Journal of International Law. 2006. – Vol. 10, No. 2. – P. 252-269.
39. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення від 14.05.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129

40. Монреальский протокол про речовини, що руйнують озоновий шар від 16.09.1987 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/montreal.pdf
41. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 4.06.1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf
42. Hollis D. Private actors in public international law: Amicus curiae and the case for the retention of state sovereignty / Duncan B. Hollis // Boston College International and Comparative Law Review. – 2002. – Vol. 25, Issue 2. – P. 235-255.
43. Руководящие указания по требованиям в отношении отчетности / Европейская Экономическая комиссия, Совещание Сторон Конвенции о доступе к информации, ECE/MP.PP/WG.1/2007/L.4, 20 February 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2007/pp/ece_mp_pp_wg_1_2007_L_4_e.pdf
44. Kravchenko S. The Aarhus convention and innovations in compliance with multilateral environmental agreements / Svitlana Kravchenko // Colorado Journal of International Environmental Law and Policy. 2007. – Vol. 18 Issue 1. – P. 1-50.
45. Sobol T. An NGO's fight to save Ukraine's Danube delta: The case for granting nongovernmental organizations formal powers of enforcement / Tanya D. Sobol // Colorado Journal of International Environmental Law and Policy. – 2006. Vol. 17, Issue 1. – P. 123-164.
46. Gemmill B. The role of NGOs and civil society in global environmental governance / Barbara Gemmill and Abimbola Bamidele-Izu // Global environmental governance, options and opportunities / Esty D.C. and Ivanova M.H. (eds.). – New Haven: Yale Center for Environmental Law and Policy, 2002. – P. 1-24.
47. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention [Electronic resource]. – Mode of access: <https://whc.unesco.org/archive/opguide12-en.pdf>

48. Alkoby A. Global networks and international environmental lawmaking: A discourse approach / A. Alkoby // *Chicago Journal of International Law*. – 2008. – Vol.8, No. 2. – P.377-407.
49. Gupta J. The role of non-state actors international environmental affairs / J. Gupta // *Heidelberg Journal of International Law*. – 2003. – Vol.63. – P.459-486.
50. Streck Ch. The World Summit on Sustainable Development: Partnerships as new tools in environmental governance / Charlotte Streck // *Yearbook of International Environmental Law*. – 2003. – Vol. 13. – No. 1. – P. 63-95.
51. Jacob S. Johannesburg and beyond: The 2002 World Summit on sustainable development and the rise of partnerships / Scherr S. Jacob, Gregg R. Juge // *Georgetown International Environmental Law Review*. – Spring 2006 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.findarticles.com/find?q=The%202002%20World%20Summit%20on%20sustainable%20development%20and%20the%20rise%20of%20partnerships&pid=906648678391710055&ssq=1&ssq=1&page=3>
52. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1.07.2010 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2010. – №40. – Ст. 524.
53. Про міжнародні договори України: Закон України від 20.07.2014 № 1323-VII.
54. Обзоры результативности экологической деятельности: Украина. Второй обзор / Европейская Экономическая Комиссия: Комитет по экологической политике. – Организация Объединенных Наций: Нью-Йорк и Женева, 2007.-287 с. – (Серия обзоров результативности экологической деятельности. – Вып. № 24).
55. Каракаш І.І. Правове забезпечення реалізації Стратегії державної економічної політики України // *Правові аспекти реалізації екологічної та природоресурсної політики: матеріали міжнар. Наук.-практ. Конф 7-8 жовт. 2011 р. / Держ. ВНЗ «Нац. Гірн. Ун-т», Євраз. Асоц. Прав. Шк. Та правників; [редкол.: Андрейцев В. І. та ін.]. – Д.: НГУ, 2011. – С. 72-80.*
56. Злочевський М. В. Національна екологічна політика: основні завдання / М. В. Злочевський // *Екологічний вісник*. – 2010. – № 5. – С. 5–6.

57. Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні» 20 лютого 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 25. – Ст.182.

58. Екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку / Під ред. В.Я. Шевчука; Програма розвитку ООН/Глобальний екологічний фонд. – К., 2007. – 204 с.

59. Шемшученко Ю.С. Проблеми кодифікації українського та міжнародного екологічного права / Ю.С. Шемшученко // Європейське право та порівняльне правознавство: Збірник статей / За ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, О.В. Кресіна; упор. О.В. Кресін, О.Д. Рожко. – Київ – Шамборі: Логос, 2012. – С. 367-374.

60. Каракаш І.І. Прийняття екологічного кодексу України як чинника підвищення ефективності правової охорони довкілля / І.І. Каракаш // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку». – Харків. Право, 2008. – С. 11-14.

61. В Україні запровадять 30 екологічних індикаторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://menr.gov.ua/news/32797.html>

62. Закон України «Про поводження з відпрацьованим ядерним паливом щодо розміщення, проектування та будівництва централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива реакторів типу ВВЕР вітчизняних атомних електростанцій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4384-17>

63. Кострюков С.В. Формування законодавства України про альтернативну енергетику // Правові аспекти реалізації екологічної та природоресурсної політики : матеріали міжнар. Наук.-практ. Конф., присвяч. 10-річчю юрид. Ф-ту НГУ, 20-річчю Закону України «про охорону навколишнього середовища» // Держ. ВНЗ «Нац. Гірн. Ун-т», - Євраз. Асоц. Прав. Шк. Таправників; [редкол.: Андрейцев В. І. та ін.].- Д.: НГУ, 2011. – С. 136-141.

64. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065

65. «Тільки для внутрішнього використання». Чи готова постчорнобильська Україна мати доступ до екологічної інформації? / ЕкоПраво – Київ, Article 19, 2008. – 110 с.

66. Постанова №14 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» 10 грудня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92>

67. Булгакова М. Доступ до інформації про міжнародну торгівлю квотами на викиди парникових газів / М. Булгакова // Екологія. Право. Людина. – 2009.- №4-5. – С. 79.

68. Доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля / Під заг. ред. Кравченко О.В.; Авт кол.: Кравченко С.М., Бонайн Дж., Адам В.М., Алексеєва Є.А., Булгакова М.Г. та інш. – Львів, 2010.- 144 с.

69. Алексеєва Є. Порядок неврахування думки громадськості / Єлизавета Алексеєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forumspaskiev.org.ua/databox/2011/08/19167.php>

70. Бобкова А.Г. Щодо розвитку екологічного підприємництва в контексті державної екологічної політики України // Правові аспекти реалізації екологічної та природоресурсної політики: матеріали міжнар. Наук.-практ. Конф., присвяч 10-річчю юрид. ф-ту НГУ. / Держ. ВНЗ «Нац. Гірн. Ун-т», Євраз. Асоц. Прав. Шк. Та правників; [редкол.: Андрейцев В. І. та ін.]. – Д.: НГУ, 2011. – С. 58-64.

71. Сухорольський П.М. Міжнародно-правовий механізм реалізації Альпійської та Карпатської конвенцій з охорони і сталого розвитку гірських регіонів // Держава і право. – 2009. – Вип. 45. – С. 538-544.